

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 136
(17624)

2008 чылдың
ноябрь 27,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

Чазак Даргазының ажил-албаны

Шолбан КАРА-ООЛ:

«Парлалга онза рольду ойнаар...»

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның журналистери-биле ноябрь 26-да Парлалга бажыңыга журашкан.

Ноябрь 26 — делегейниң Информация хуну, бо болушкун-биле холбаштыр Шолбан Кара-оол журналистерге байыр чедирери-биле чедип келгенин дыңнаткаш, оларның ниитилелге чугула херектиг ажил-чорудулгазын чедиш-киннерни күзээн. Оон-биле чергелештир журналистерниң ажил-амыдыралын сонургап көөр, Чазактың болгаш бодунун хуу-зунда ажил-чорудулгазын таныштыралы-биле келгенин чугаалаан.

Солун ажилдакчылары ниитилелге кезээде онза кол рольду ойнап келген, кажан ниитилелди каттыштыралы азы тургузары херек болу бергенде оларның ажил-чорудулгазы эң-не чугула болуп турарын Чазак Даргазы демдеглээн. Амгы үеде Тыва Республиканың Чазаа, оон Даргазы багай ажилдап турар, коррупция, оорлаар чоруктар-биле холбашкан деп чамдык солуннар доктаамал бижип, Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазында сайгарып чугаалажып турары кандыг-даа үндезин чок, кайы-даа хоойлудүрүмге дүүшпес дээрзин Шолбан Валерьевич айтыкташ, коррупцияга, оорлаар чорукка удур демиселди боду РФ-тиң Президентизиниң салган негелделеринге дүүштүр шыңгы чорудуп турарын чугаалаан. Тываның Чазаа, оон удуртулгазы республиканың социал экономиказын дүрген хөгжүдери-биле кандыг-бир чугула айтырыгны шиитпирлээш, ону амыдыралга боттандырып эгелээрге азы чурттакчы чоннун амыдыралын, күш-дамыр кижизидилгезин экижи-

деринге, республика бюджетиниң орулгалыг кезээн улгаттыралына улуг салдарны чедирер бир чугула объектини тудуп кириптерге орта удурланыр, ол-бо деп бактап шүгүмчүлээр, деткириниң орнунга акшаландырышкынны саададыр, кандыг-ла-бир моондакты таварыштырар чоруктар тывылган, шак мындыг бир демниг, чаңгыс эпсеткилдиг эвес чоруктан айтырыг чогумчалыг дүрген шиитпирлеттин-мейн, объектини хуусаазында ажилгалга кириери болдунмайн турар. Чижээнге куш фабриказын, шынарлыг арага аймаа бүдүрер күрүнениң «Чагытай» каттышкан бүдүрүлгезин болгаш өскелерин-даа киригеш, кандыг моондактарга таварыштырганын, чүү деп шүгүмчүлөп турганын Дарга тайыл-бырлаан.

«2008 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» ТР-ниң Хоойлузунга өскерилгелер кириер дугайында» ТР-ниң хоойлузунун төлөвилелин Чазак май айда-ла Хоойлужудулга палатазынга кириген турган. Ук өскерилгелерде бюджет адырының ажилдакчыларының шалыңын өстүреринге, чуртталга-коммунал ажил-агый объектилерин септээринге болгаш өске-даа бүдүрүлгелерин, организацияларның хергелдеринге эргежок чугула акша-көпеекти кириген турган, ылангы акшаларны чайгы үеде ажыглаары кончуг ажыктыг турган. Ындыг турбуже, ук хоойлу төлөвилелин чүгле сентябрь айда чугаалашкан, бо хүнге чедир өскерилгелер кириген хоойлуну Хоойлужудулга пала-

тазы бадылап бербейн, чугула ажил-агый адырларын акшаландыралына моондактаанын Шолбан Кара-оол чугаазынга айтыкан.

«Каа-Хем» хөмүр-даш уургайының ажил-чорудулгазының болгаш моон сонгааргы салым-чолунун дугайында тайылбырны Чазак Даргазы журналистерге берген.

Демир-орукту Тываже тудуп кириер дугайында айтырыгның шиитпирлеттингени республиканың социал экономиказын хөгжүдеринге улуг рольду ойнаар. Тываның байлаа херектиг болу берген, аңаа сонургалдыгларның саны делегейде болгаш Россияда көвүдээн. Межегейниң казымал байлаан шингээди алырының аукционунга хөй бай-хөреңгитеннер киришкен, ычангаш оон өртект-үнези улгадып, 17 млн. рубль четкен. Бо хөреңги

Тывада политиктиг байдал турум эвес болганындан, ам-даа төлөттин-мээн. Тываның чер иштинде чыдар бо болгаш өске-даа байлактарын шингээди алырының хемчеглериниң эгелээни республиканың экономиказының, социал адырының дүрген бурунгаар хөгжүүрүнүн бүгү магадылалы бар, Сибирьниң сайзыраңгай региону болу бээринге, долузу-биле идегеп, бүзүрөп турарын ол чугаалаан.

Федералдыг №131 хоойлу 2009 чылдың январь 1-де эгелээш, долу хемчээлдиги-биле күш кирер, оон ужурундан муниципалдыг эрге-чагырга органнарның ужу-дузазы улгадыр, мону барымдаалааш, Чазак оларның ажил-чорудулганы экижидеринче сагышты салган, транспорт, көдээ ажил-агый үндүрүлгелерин чүс хуу ажыглаары-биле

оларга бергенин дыңнаткан.

«Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның журналистери республиканың амыдыралын бүгү талалыг багай эвес бижип турарын Шолбан Валерьевич демдеглээш, күүсекчи эрге-чагырга органнарының, оларның ажилдакчыларының тодаргай, боттуг ажил-чорудулгазын солуннарга чырыдарын ам-даа экижидеринин айтырыгларына ол доктаагаш, оларның берге болгаш харысалгалыг ажылынга чогаадыкчы чедишкиннерни күзээн.

Чазак Даргазындан айтырыгларны журналистер салгаш, чогуур харыыларны алганнар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Владимир САВИНЫХТЫН тырттырган чуруу.

Тыва Республиканың Чазанда

КИЧЭЭНГЕЙДЕ — КАДРЛАР АЙТЫРЫЫ

Тыва Республиканың Чазаның ээлчеглиг хуралы ноябрь 25-те болуп эрткен. Хуралды Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол башкарып эрттирген болгаш аңаа республиканың ажил-амыдыралы-биле холбашкан 20 ажыг айтырыгларны сайгарып чугаалашкан.

Оон иштинде «2008 чылда Тыва Республикага кадрлар белеткээриниң талазы-биле күрүне чагыының күүселдезиниң дугайында», «Тыва Республиканың 2011 чылга чедир экологтук айыыл чок чорунун Концепциязының дугайында», «Россия Федерациязының Президентизи Д.А. Медведевтин Россия Федерациязының Федералдыг Хуралынга Айыткалын боттандыра талазы-биле хемчеглерни бадылаарының дугайында», «2008 чылдың январь-сентябрь айларда Тываның албан медицина

камгаладылганының республика фондузунун бюджетиниң күүселдезиниң дугайында», «Тыва Республиканың газ ажил-агыын эде дерип, чаартырының дугайында», «Бруцеллезтан аарааны-биле узуткаар ужурга таварышкан мал дээш компенсация төлевирлерин бээриниң чурумунун дугайында», «Тыва Республиканың күрүнениң бюджет албан черлериниң ажилдакчыларының күш-ажыл төлевирин чаа системаже кириериниң дугайында» айтырыглар кол черни ээлеп, Чазак кижигүннериниң

кичээнгеин хаара туткан.

«2008 чылда Тыва Республикага кадрлар белеткээриниң талазы-биле күрүне чагыының күүселдезиниң дугайында» ТР-ниң өөредилге, эртем база аныктар политиказының сайыды Петр Морозовтуң кылганы Күрүне илеткелинден алырга, 2008 чылда республикага 1104 дээди база ортумак профессионал эртемниг специалистерни белеткээр күрүне чагыы 134 хуу, эге профессионал эртемниглерни белеткээри 76 хуу күүсеттинген. Эрткен чыл-биле ден-ээр, дээди болгаш ортумак профессионал өөредилге черлеринче тускай сорулгалыг хүлээп алышкын езугаар киргеннериниң саны 1570 кижиге болуп, 13 хуу өскен, оон

иштинде дээди өөредилге черлеринче — 705, ортумак тускай өөредилге черлеринче — 796, ведомстволарның өөредилге черлеринче — 69, республиканың дээди, ортумак, эге профессионал өөредилге черлеринче — 4924 абитуриентилер кирген. Республика школаларының 2008 чылда 4222 доозукчуларының барык чартык кезин (47,27 хуу) чурттуң дээди өөредилге черлеринче кирип алган (бо чылын эң-не бедик көргүзү) улаштыр өөренип турар.

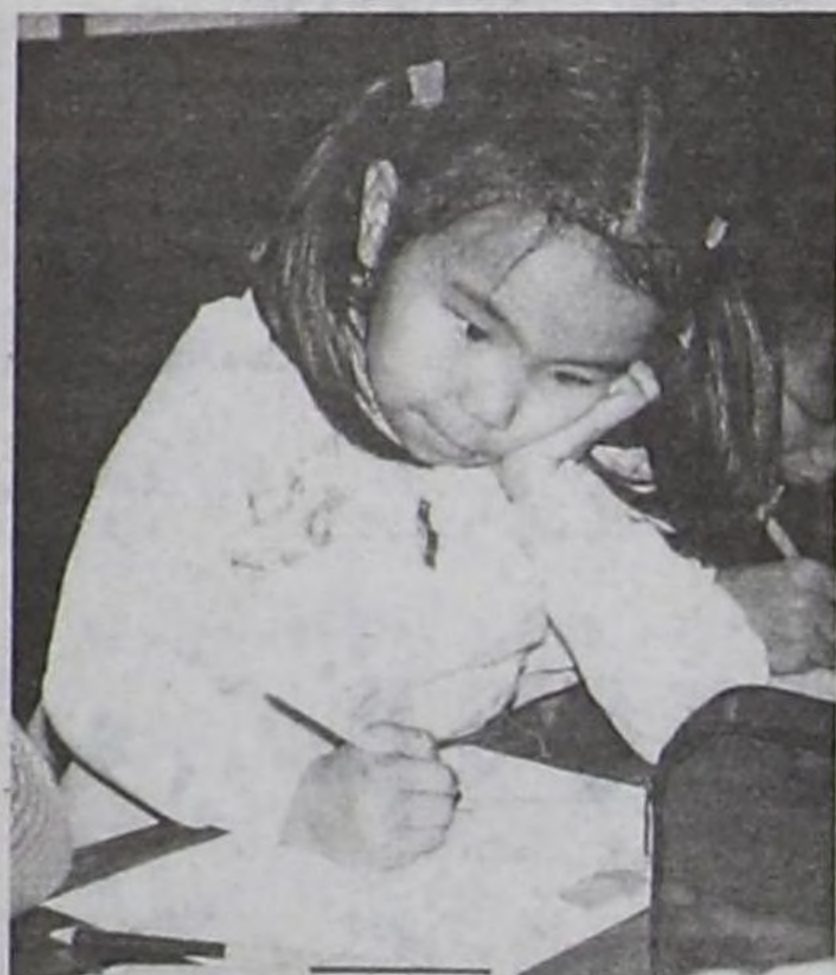
Күш-ажыл рыногунда байдал чылдың-на өскерлип турар: чамдык специалистерге хергелел улгадып турар, өскелеринге бадып турар.

(Уланчызы 3-кү арында).

«Дорт эфир» болур

Ноябрь 29-та, 11 шак 20 минутада Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.В.КАРА-ООЛ-биле КТРК «Тыва» каналга «Дорт эфир» болур. «Дорт эфир» бетинде 2-30-96 телефон-биле харылзажып, айтырыгларны салып болур.

КЕЗЭЭДЕ ХҮН ХҮННЕП ТУРЗУН...

Эрткен улуг-хүнде Россия-ның Уруглар фондузунун Тыва-да салбыры болгаш Моол Арат Республиканың Тывада чигине консулунун төлээ чери уругларга база бир байырлалды организастан. Моол болгаш тыва уруглар ужуражып, таныжып, өөредилге база дыштанылганын сонургажып чугаалашкан. Оон аңгыда уруглар аразында чурук мөөрейин эрттирген. Онаалга кылдыр берген чуругадан аңгыда, удур чуруур онаалганы уруглар күүсеткен. Хостуг темага боттарының ажилдарын уруглар мөөрейге кириштирген. Түннелинде 1-ги черни Кызылдың 7 дугаар школының 3 «а» класының өөреникчизи Бат-Эрдэнэ, 2-ги черни

15 дугаар школының 3-кү классчызы Айсуу Бодур, 3-кү черни 12 харлыг Субудай Сарыг-Донгак алган. Тиилекчилерге РФ-тин Уруглар фондузунун Тывада салбырының даргазы С.М. Ооржак, Россияның алдарлыг чурукчузу Эрес Байыр-оолович Байынды олар байыр чедирип, шаңналдарны тывыскан. Ужуражылга чигирзиг аш-чем, боова-боорзак, торттарлыг шайлашкын-биле доозулган. Оон соонда уруглар ада-иелери болгаш башкылары-биле Национал музейге экскурсиялап, «Аржаан-2» базырындан тывылган алдын эртинелерни сонургап көрген.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.
Чуруктарны Ай-кыс МАС-ПЫК-ООЛ тырттырган.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижин-биле З.Ш. Донгакты шаңнаарының дугайында

Тыва литератураның хөгжүлдизинге кириген үлүг-хуузу база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижин-биле «Кызылдың эмчи училищези» күрүнениң профессионал-ортумак эртемниң өөредилге албан чериниң педиатрия болгаш оториноларингология талазы-биле штатта башкызы, шүлүкчү — Зоя Шөмбүловна Донгакты шаңнаар.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 17 №279

«Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты И.И.Бадрага тыпсырының дугайында

Тыва литератураның болгаш хөгжүм уран чүүлүнүн хөгжүлдизинге кириген үлүг-хуузу база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты шүлүкчү, очулдурукчу болгаш композитор-ыраажы — Игорь Иргитович Бадрага тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 17 №280

«Тыва Республиканың Улустун чогаалчызы» хүндүлүг атты Ч.Ч.Кууларга тыпсырының дугайында

Тыва литератураның хөгжүлдизинге кириген үлүг-хуузу база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың Улустун чогаалчызы» хүндүлүг атты «Улуг-Хем» журналының кол редактору — Черлик-оол Чашкымаевич Кууларга тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 17 №281

Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» медалы-биле Ш.Д. Кууларны шаңнаарының дугайында

Тыва литератураның хөгжүлдизинге кириген үлүг-хуузу база хөй чылдарда үрө-түннелдиг күш-ажылы дээш Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» медалы-биле Тываның ном үндүрер чериниң директору — Шомадыр Дойлуевич Кууларны шаңнаар.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 17 №282

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Ч.С. Монгушка тыпсырының дугайында

Он уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Чанчып Сегбелдеевна Монгушка тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №283

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Т.Т.Ооржакка тыпсырының дугайында

Он уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Татьяна Тандуповна Ооржакка тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №284

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Т.Б.Кууларга тыпсырының дугайында

Он ийи уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Тараа Бюрбюжеповна Кууларга тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №285

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты З.Ч.Тюлюшке тыпсырының дугайында

Он уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Зоя Чамыяновна Тюлюшке тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №286

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты А.Д. Монгушка тыпсырының дугайында

Он ийи уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп

хүндүлүг атты Александра Дундериковна Монгушка тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №287

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты В.Ч.Байлакка тыпсырының дугайында

Он уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Вера Чүлдүмовна Байлакка тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №288

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты А.-К.С.-К. Иргитке тыпсырының дугайында

Он уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Ак-Кыс Сүтсүг-Кековна Иргитке тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №289

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты С.Н. Оюнга тыпсырының дугайында

Он уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Светлана Ноокаевна Оюнга тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №290

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты С.Б. Монгушка тыпсырының дугайында

Он уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Серен Байыровна Монгушка тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №291

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Ч.К. Монгушка тыпсырының дугайында

Он уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай

чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Чечек-кыс Канчыыр-ооловна Монгушка тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №292

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты М.Я. Монгушка тыпсырының дугайында

Он уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Марта Яндараевна Монгушка тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №293

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты К.Х.Дары-Хоога тыпсырының дугайында

Он уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Карбыы Хомушкеевна Дары-Хоога тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №294

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты О.О.Түлүшке тыпсырының дугайында

Он уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Орбаа Ондаровна Түлүшке тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №295

«Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты К.А. Монгушка тыпсырының дугайында

Он уругларның төрүттүнгени база оларны төлептиг кижизиткени, өг-бүлениң чаагай чаңылдарын кадагалап турары дээш «Тыва Республиканың Маадыр ие» деп хүндүлүг атты Клара Андреевна Монгушка тыпсыр.

Кызыл хоорай
2008 чылдың ноябрь 21 №296

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

ЧЕРНИҢ ӨРТЭЭН ООҢ ШЫНАРЫ ИЛЕРЕДИР

Сөөлгү чылдарда өңчүнүң бүгү хевирлериниң өртээ чоорту аартап турар. Ооң иштинде эң кол өңчү – чер өртээ. Чер садып алыксаан улус, ылаңгыя шыдалдыг кижжи азы бүдүрүлгө чери ону алыр дээш, каш-даа акшаны чарыгдарындан чалданмас болу берген. Шимчевес бо чугула өңчүгө улуг хереглел чер участоктарының рынокта өртөктериниң өзүлдезин чайгаар болдуруп турар. Ындыг турбуже, черниң чогул кадастрлыг өртээ, чижээ, бистиң республикага 2002 чылдан бээр өспээн. Бо чылдагаан-биле республиканың күүсекчи эрге-чагыргазы черниң кадастрлыг өртээн ажыглалдың хевир аайы-биле эде көөрүн шиитпирлеп турар. Бо хүннерге чедир мырыңай чамдык тодаргай ажылдар кылдынган.

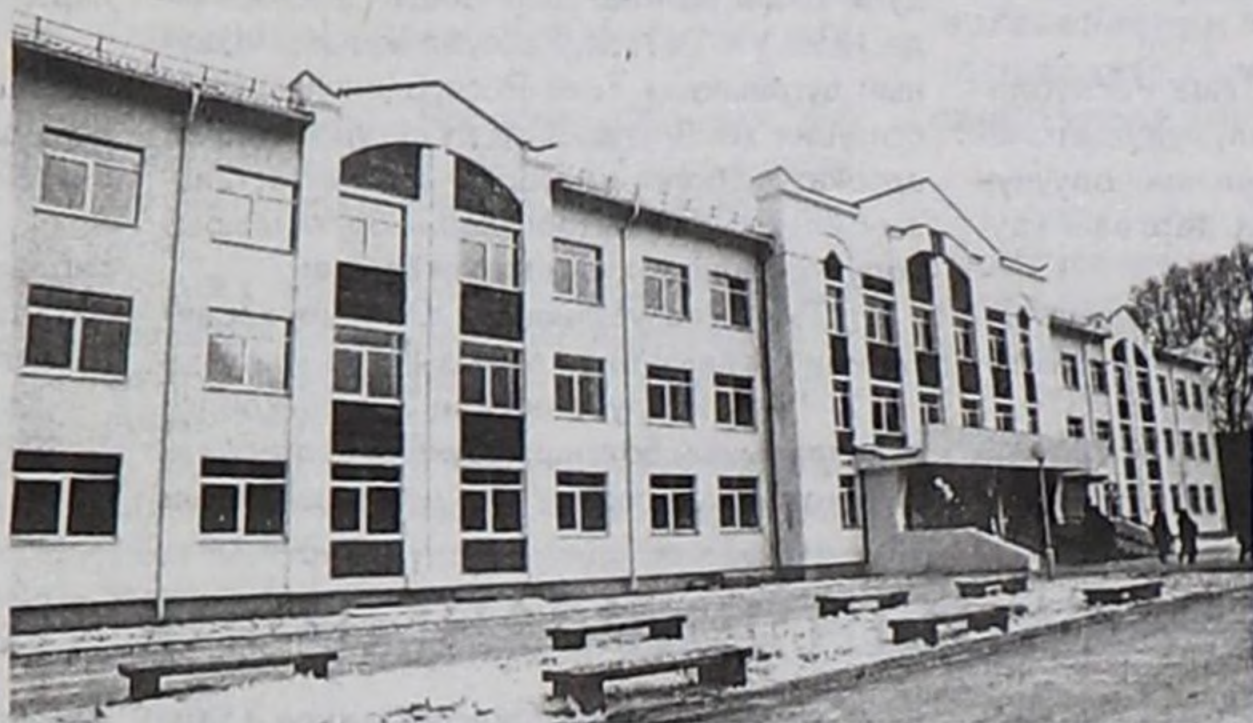
Бистиң бөгүнгү аалчывыс – Тыва Республиканың Чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларының яамызының килдис эргелекчизи Роза Бадыевна МОНГУШ. Харысалгалыг ажылдакчы-биле черниң кадастрлыг өртээн республикада эде көре бергениниң чылдагаанын маңа сайгарып чугаалажыр бис.

— Чер участоктарының кадастрлыг өртөктеринге хамаарыштыр күрүнениң талазындан амгы эде көрүлдени оларның рынокта өзүлдези-биле тайыл-бырлап болур бе?

— Черге күрүнениң кадастрлыг өртөк доктаадылганын беш чыл болгаш ылап-ла катап чорударын РФ-тиң Чазаның доктаалы-биле бадылаан дүрүм көрүп турар. Чижээ, ТР-ниң Чазаның «Тыва Республиканың чурттакчылыг черлерде черлериниң кадастрлыг доктааткан өртээн бадылаарының дугайында» доктаалын 2003 чылдың март 7-де хүлээп алган. Оон бээр беш чыл эрте берген болгаш, черлерге күрүнениң кадастрлыг өртээн катап доктаадыры чугула апарган. Чурттакчылыг черлерде чер участоктарының өртөктерин чаарты доктаадыр талазы-биле ажылдарны катап чоруда бергениниң чылдагаанын, бир талазында, шимчевес өңчү рыногунда өскерилгелер-биле база тайыл-бырлап болур.

— Шимчевес өңчүнүң, бо таварылгада чер участогунуң, рынокта өртээ, шынап-ла, өзүп турар-дыр. Ындыг болза, Кызыл хоорайның чижээнге черге кадастр өртээнге деңнелгеден кирип көрүңерме?

— ТР-ниң Чазаның үстүнде айтыканывыс доктаалы-биле Кызыл хоорайның кайы-даа девискээринде хуу чуртталга бажыңының бир дөрбелчин метр чериниң кадастрлыг өртээ мурнунда чангыс аай 349 рубль 59 көпеек турган. Ону өзүлделиг кылдыр эде көөрүн амгы үе-даа, хүлээп алдынган дүрүм-даа негеп келген. Ынчанга чоруттунган тодарадылга ажылдарының түннелинде, чижээ, Кызылда хуу чуртталга бажыңының адаанда бир дөрбелчин метр черниң кадастр өртээ 2008 чылда 911 рубль 74 көпеек болур деп доктааттынган. Ынчап кээрге, Кызыл хоорай девискээринде турар хууда чуртталга бажыңының бир дөр-

белчин метр чериниң кадастр өртээ 2002-2008 чылдар иштинде 2,61 катап өскөн болуп турар-дыр.

Чогул өртөктерниң мындыг чаа доктаадышкыны моон соңгаар республикага мурнунда чылдарда ышкаш чангыс аай эвес, а чер участоктарының шынарының аайы-биле аңгы-аңгы болур.

— Ортумаа-биле эң эвээш өзүлдө болган кожунну адап көрүңерме?

— Өвүр кожунда хуу чуртталга бажыңының бир дөрбелчин метр чериниң кадастрлыг өртээ мурнунда 42 рубль 26 көпеек турганындан беш чыл иштинде 52 рубль 49 көпеек кылдыр азы ол үениң дургузунда 1,24 катап өскөн. Ол эң эвээш өзүлдө хемчээли болуп турар.

— Өртөк өстүрүлгезинден кым ойнап алырыл?

— Бо ажылдан ниити экономиктиг эки түннел черле турбайн канчаар. Оон башка ону чоруткан херээ чүл? Бир-ле дугаарында тус чер бюджеттеринче ажыглалда турар черлерден төлевирлер көвүдээр. Ол дээрже бюджеттерниң бүгү деңнелдеринге үндүрүлгелерден немелде орулгалар ышкажыл. Кандыг-даа хемчээлдин бюджетти оон чүглө ойнап алыр.

Бистиң баш удур санаашкыны-выс-биле чижеглей алыр болза, муниципалдыг тургузулгаларның бюджеттериниң орулгалыг кезээ чүглө чер участоктарының төлевирлериниң талазы-биле 2-2,5 катап өзер ужурлуг. Кызыл хоорай бодунуң девискээринде чер участоктарының кадастрлыг өртөктеринден үндүрүлгелерни шын болгаш долу чыыр болза, чылда эвээш дизе, 150 хире миллион рубльди ап болур. Мөңгүн-Тайга кожун чер үндүрүүн четче чыыр болза, тус чер бюджетинде чыл санында 80 ажыг муң рубль немей кирер.

— Чер-черлерге өртөктерни тодарадып, доктаадып турда, кандыг барымдаа чугула рольду ойнааныл?

— Бо чугула ажылды кымга бүүрээп турганыл?

— Республиканың хоорай болгаш суурларының черлериниң кадастр өртээниң тодарадылганының ажылдарын «Чер» федералдыг кадастр төвү» КФУБ-туң Красноярск хоорайда салбыры тускай чардынган күрүне керээзи езугаар бо чылын республиканың 17 муниципалдыг кожуннарда 144 суурларга болгаш 2 хоорай округтарына чоруткан. Чер участоктарының эрги даңзызынга ажыл үезинде эдилгелерни киригениниң түннелинде, бо хүннерде республика девискээринде күрүнениң кадастрлыг өртөк доктаадышкынын 80534 участка кылган. Мурнунда турган даңзыга Тере-Хөл кожунунуң чер участоктарын немээниниң база Бии-Хем болгаш Кызыл кожуннарның объектилеринге өскерилгелерни киригениниң соонда, 2 муң чер участогунга көвүдөй бергени ол.

— Кадастрлыг өртөктер өзере, үндүрүг баазы база өзери билдингир. Ол чорук муниципалитеттер бюджеттерин шаа-биле долдурарына идиг болур. Ындыг болза, чер участоктарының кадастрлыг өртөк тодарадылганының ажылдары канчаар чорудуп турганыл?

— Ажылдар ийи чадага эрткен. Бирээде, чурттакчылыг черлериниң (хоорай, суурларның) черлеринде чер участоктарының даңзызын тургускан. Ийде, ол-ла черлерниң кадастрлыг өртээн эде санаан.

— Ажыглаар черлер сорулга аайы-биле аңгы-аңгы болур деп билир мен...

— Үстүнде айтыканым ажылдарның түннелинде, ажыглаарына чөпшээрээн 16 хевирниң чер участоктарының кадастрлыг өртөктерин тус-тузунда тодарааткан. Чижээ, хууда гаражтар адаанда чер участоктары республиканың чүглө он бир кожунунда бар, оларның кадастрлыг өртээ 2002 чылга деңнээрге, 3,93-тен чамдык черлерде, чижээ, Каа-Хем суурда мырыңай 42,77 катап өзе берген.

Чер участоктарының шынарыларын өөренип, оларның кадастр өртээн эде санаанының түннелинде, он муниципалдыг тургузугда огород, сад болгаш дача черлериниң кадастрлыг өртөктери мырыңай чийгей берген. Чижээ, Барыын-Хемчик кожунда ногаа (огород) шөлүңге хамааржып турган бир дөрбелчин метр чериниң кадастр өртээ 2002 чылда 41 рубль 45 көпеек турган болза, бо чылгы эде санаашкынының түннелинде, 3 рубль 46 көпеек апарган азы өртөк барык 12 катап чийгей берген! Черниң шынары-биле өртөк тургузар деп чүвениң бир эки талазы ол-дур. Ооң мурнунда «үстүнден» айтыкан чангыс ниити өртөк турган болгай.

— Кандыг-даа кижжи хүн бүрү чер кырында кылаштап, а чамдык таварылгаларда ооң-биле мырыңай шуут дорт ажылдап, ону амыдыралында, ажылында ажыглап турар болганда, ажыглаары чөпшээрээн черлерниң хевирлеринге хамаарыштыр айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир. Чер участоктары чогул силериниң-биле өске кандыг-кандыг хевирлерге аңгылаатып турарыл?

— Ниитизи-биле 16 хевир бар. Чамдыктарын үстүнде ададывыс. Оон аңгыда, хөй каат чуртталга бажыңнарының, садыг объектилериниң, аалчылар бажыңнарының, дыштанылга баазаларының, курорттарның, санаторийлериниң, автовокзалдарның, аэропорттарның, бүдүрүлгө черлериниң бажыңнарының адаанда черлер дээш, өске-даа чер участоктарын хамаарыштырар.

Ажыглаарына чөпшээрээн бо бүгү чер участоктарының черлериниң өртөктерин катап эде санаан соонда, оларның кадастрлыг өртээ республикага ортумаа-биле 2 катап өзе бээр. Бо улуг ажылдың түннелдерин Тыва Республиканың Чазаа чоокку үеде бадылапкан соонда, чаа өртөктер күштүг апар.

Виктор САНДАР
чугаалашкан.

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Ындыг-даа болза, ажыл-агыйның кайы адырынга кандыг специалистер чоокку үеде хереглеттинип турарын баш бурунгаар тодарадып болур. Социологтарның шинчилелдери-биле алырга, чоокку үеде эң-не хереглеттинер он мергежилдерге инженерлер хамааржыр апар. Ооң-биле кады даг-тывыш үлетпүрү, тудуг материалдарын бүдүрери база тудуг, энергетика-биле холбашкан, ол ышкаш Кызыл—Курагино демир-орук шугунун тудуун боттандырып эгелээн-биле демир-оруктуң ажыглалын хандырар специалистер мурнуку турушче үнерлер. Оон аңгыда каттыштыр техниктиг база экономиктиг азы юридиктиг эртемниг болуру, кыдат, моол, англи азы кандыг-даа европейжи дылды билери онза үнелиг болур. Экономиканың болгаш үлетпүрүнүң бүгү адырларында инженер-маркетологтар, менеджерлер хереглет-

КИЧЭЭНГЕЙДЕ – КАДРЛАР АЙТЫРЫ

Морозов дыңнаткан.

Чугаалашкан айтырыгга хамаарыштыр ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол чүве чугаалааш, кадрлар белеткелинче яамы бүрүзү, сайыттар боттары улуг кичээнгейни салырын база республиканың аңгы-аңгы ажыл-агый адырларына ылап-ла чугула херек бооп турар кадрларны белеткээш, ажылдадырын база Күрүне илеткелин республиканың күүсекчи эрге-чагырга, тус черлерниң ботбашкарылга органның сайгарып чугаалашкаш, тодаргай түннелдерни үндүрерин, оон соонда бо айтырыгны Чазакка база катап түңнөп чугаалажырын айыткан.

Чазак хуралына чугаалашкан кол айтырыгларның бирээзи – ТР-ниң Бойдус курлавырларының болгаш экология сайыды Сагаан-оол Долгар, ТР-ниң өөредилге, эртем база аныктар политиказының сайыды Петр Морозов база ТР-ниң Чазаның Аппарадының удуртукчузу – сайыт Владимир Кочергин олар журналистер-биле ужурашкан, оларның айтырыгларына харыылаан.

Адыгжы СААЯ.

ында көрдүнгөн хемчеглерни республика бюджетиниң акшаландырышкыны-биле боттандыраы көрдүнүп турар» — деп, ТР-ниң бойдус курлавырларының болгаш экология сайыды Сагаан-оол Долгар хуралга илеткеп, тайылбыр кылган. Бо айтырыгны Чазак кежигүннери сайгарып чугаалашкаш, бирги номчулгада хүлээп алган.

«Россия Федерациязының Президентизи Д.А.Медведевтиң Россия Федерациязының Федералдыг Хуралына Айыткалын боттандырап талазы-биле хемчеглер дугайында» дыңнадыгны ТР-ниң Чазаның Аппарадының удуртукчузу – сайыт Владимир Кочергин кылган. Бо айтырыгга хамаарыштыр ап чорудар хемчеглерни Чазак кежигүннери бадылаан.

Чазак хуралының чапсарының үезинде ТР-ниң бойдус курлавырларының болгаш экология сайыды Сагаан-оол Долгар, ТР-ниң өөредилге, эртем база аныктар политиказының сайыды Петр Морозов база ТР-ниң Чазаның Аппарадының удуртукчузу – сайыт Владимир Кочергин олар журналистер-биле ужурашкан, оларның айтырыгларына харыылаан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың удуртукчу кадрларының курлавырын тургузарының болгаш белеткээрининг талазы-биле Республика комиссиязының дугайында

Тыва Республиканың удуртукчу кадрларының курлавырын тургузарын хандырап сорулга-биле **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың удуртукчу кадрларының курлавырын тургузарының болгаш белеткээрининг талазы-биле Республика комиссиязын тургузар.

2. Тыва Республиканың удуртукчу кадрларының курлавырын тургузарының болгаш белеткээрининг талазы-биле Республика комиссиязының составын тургузар (кошкан).

3. Тыва Республиканың удуртукчу кадрларының курлавырын тургузарының

болгаш белеткээрининг талазы-биле Республика комиссиязының ажил-чорудулгазының организас-техниктиг хандырылганын, оон иштинде Комиссияның ажилынче чөвүлээр эргелиг үнүг кымга-даа хамаарышпас эксперттерни хаара тударын Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2008 чылдың август 25

№ 190.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың август 25-те № 190 Чарлы-биле бадыйлаан

Тыва Республиканың удуртукчу кадрларының курлавырын тургузарының болгаш белеткээрининг талазы-биле Республика комиссиязының СОСТАВЫ

Ш.В.Кара-оол — Тыва Республиканың Чазаның Даргазы, комиссияның даргазы;

А.П.Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы, комиссияның даргазының оралакчызы;

М.К.Иргит — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының күрүне албанының болгаш кадрлар политиказының эргелелинч начальнигининг оралакчызы, комиссияның секретары;

В.М.Бартына-Сады — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатаның хөй-ниитининг айыыл чок чоруунун талазы-биле комитетининг даргазы (дугуржулга езугаар);

К.А.Бичелдей — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу;

В.А.Кочергин — Чазак Аппарадының удуртукчузу — Тыва Республиканың

сайыды;

С.О.Ондар — Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыдының бирги оралакчызы;

Р.М.Соян — Тыва Республиканың Улуг

Тыва Республиканың Юстиция херектерининг талазы-биле яамызын тургузарының дугайында

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарының үре-түнчелдиг ажилдыг тургузуун тургузар, 1999 чылдың октябрь 6-да №184-ФХ «Россия Федерациязының субъектилерининг күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) болгаш күүсекчи органнарын организастаарының ниити принциптерининг дугайында» федералдыг хоойлу-биле Тыва Республиканың Конституциязының 111-ги чүүлүнүн 2-ги кезээнин «г» пунктузунга, 2003 чылдың январь 4-те №97 УХ-1 «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының эрге-байдалының дугайында» болгаш 2003 чылдың декабрь 31-де №95 УХ-1 «Тыва Республиканың Чазаның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлуларынга дүүштүр юстиция, адвокатура болгаш нотариат адырының талазы-биле доктааткан эргелерни боттандырап сорулга-биле **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Юстиция херектерининг талазы-биле яамызын тургузар.

2. Тыва Республиканың Эптеширилге судьяларының болгаш күрүнениң нотариалдыг контораларының ажил-чорудулгазын

Хуралының Төлээлекчилер палатазының өңчү, экономиктиг политика болгаш сайгарлыкчы чорук айтырыгларының талазы-биле комитетининг даргазы (дугуржулга езугаар).

хандыраарының талазы-биле агентилелди оон хүлээлгелерин Тыва Республиканың Юстиция херектерининг талазы-биле яамызынга дамчыдып бербишаан, дүжүрер.

3. Тыва Республиканың Чазаның ийи ай иштинде:

Тыва Республиканың Юстиция херектерининг талазы-биле яамының Дүрүмүн бадыйлаар;

Тыва Республиканың Юстиция херектерининг талазы-биле яамызының ажилдакчыларының эң ыңдыкы санын доктаадыр;

бо Чарлыкка дүүштүр бодунун актыларын эде ажилдаар;

бо Чарлыктын боттандырылганы-биле холбашкан саң-хөө, организастыг болгаш өске-даа айтырыгларның шиитпирлээшкенин боттандыраар.

4. Бо Чарлык ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелээш, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2008 чылдың август 25

№ 191.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың девискээринге озал-ондак камгалал албанының, озал-ондак-камгалал тургузулгаларының болгаш камгалакчыларның республиканың аттестация комиссиязының дугайында

2008 чылдың октябрь 14 №594 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың девискээринге озал-ондак камгалал албанының, озал-ондак-камгалал тургузулгаларының болгаш камгалакчыларның республиканың аттестация комиссиязын тургузар.

2. Тыва Республиканың девискээринге озал-ондак камгалал албанының, озал-ондак-камгалал тургузулгаларының болгаш камгалакчыларның республиканың аттестация комиссиязының дугайында коштунган Дүрүмнү бадыйлаар.

3. Тыва Республиканың девискээринге озал-ондак камгалал албанының, озал-ондак-камгалал тургузулгаларының болгаш камгалакчыларның республиканың аттестация комиссиязының составын деткиир болгаш камгалакчыларны, озал-ондак камгалакчыларны тургузары болгаш оларның

белеткелининг талазы-биле өөредилге албан черлерининг аттестация талазы-биле ведомстволар аразында комиссияга бадыйладыры-биле күштүг болуп турар хоойлужудулганын тургускан чуруму-биле чорудар.

4. Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың июнь 23-те «Озал-ондак камгалал албанының тургузулгаларының, камгалакчыларның өөредилге албан черлеринге белеткелининг талазы-биле аттестация комиссиязының составын бадыйлаар дугайында» №752 доктаалының 1-ги пунктузун күжүн чидирген деп санаар.

5. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдэ эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың октябрь 14-те №594 доктаалы-биле бадыйлаан

Тыва Республиканың девискээринге озал-ондак камгалал албанының, озал-ондак-камгалал тургузулгаларының болгаш камгалакчыларның республиканың аттестация комиссиязының дугайында ДҮРҮМ

I. Ниити чүүлдер.

1. Тыва Республиканың девискээринге камгалакчыларның болгаш озал-ондак камгалакчыларның тургузулгаларының, озал-ондак-камгалал албанының республиканың аттестация комиссиязы, озал-ондак-камгалал албаннары, озал-ондак камгалакчыларның тургузулгалары болгаш камгалакчылары бодунун мурнунда салдыг сорулгаларны күүседир аргазын тодарадыр сорулга-биле, техногенниг байдалдыг болгаш озал-ондак камгалал база бойдуштуң өске-даа онзагай байдалдарында соңгаарладып болбас ажилдарны чорударынга кириштирер, Тыва Республиканың девискээринге озал-ондак камгалал албанының, озал-ондак камгалакчыларның тургузулгаларының болгаш камгалакчыларның аттестациязын эрттирер, доктаамал ажилдап турар дүүштүрүлгө органы болур.

2. Аттестация комиссиязы бодунун ажил-чорудулгазынга Россия Федерациязының Конституциязын, Тыва Республиканың Конституциязын, федералдыг хоойлужудулгаларын, Сайыттар Чөвүлелин — Россия Федерациязының Чазаның 1993 чылдың май 30-де №507 доктаалы-биле тургускан озал-ондак тургузулгаларының, камгалакчыларның өөредилге албан черлеринге белеткелининг

талазы-биле Ведомстволар аразында аттестация комиссиязының методиктиг сүмелерин болгаш классификация негелдезин (моон соңгаар — Ведомстволар аразында комиссия), а ол ышкаш амгы бо Дүрүмнү удуртулга болдурар.

II. Аттестация комиссиязының сорулгалары, хүлээлгелери болгаш эргелери

3. Аттестация комиссиязының кол сорулгазы болза, аттестацияны организастаары болгаш эрттирери болур:

1) профессионал озал-ондак камгалал албанының, озал-ондак-камгалал тургузулгаларының девискээрлерининг деңгелинге;

2) штаттан дашкаар болгаш хөй-ниитининг озал-ондак камгалал тургузулгаларының девискээрлерининг деңгелинге;

3) профессионал камгалакчыларның озал-ондак албанының, профессионал озал-ондак тургузулгаларының девискээрлерининг деңгелинге, штаттан дашкаар болгаш хөй-ниитининг озал-ондак тургузулгаларының девискээрлерининг деңгелинге, а ол ышкаш озал-ондак тургузулгаларының составынга кирбейн турарларга.

4. Аттестация комиссиязының салдыг сорулгаларын боттандырап сорулгага дараазында хүлээлгелерин күүседир:

1) озал-ондак камгалал болгаш өске-даа онзагай байдалдарда соңгаарладып

болбас ажилдарны күүседиринге, озал-ондак камгалал албанының, озал-ондак камгалал тургузулгаларының болгаш камгалакчыларның белеткелининг чадазын хынаар;

2) билининг деңгелин, профессионал өөредип каанын, өртке удур болгаш медицинаның баштайгы белеткелин, күш-шыдалын, психологтуг, моральдыг белеткелин болгаш камгалакчыларның кадыынын байдалын хынаар;

3) аттестацияны эрттирер турар камгалакчыларның көрдүнгөн сорулгаларны шиитпирлээр талазы-биле техника, эт-хөреңг болгаш дериг-херексел-биле хандырылганын хынаар.

5. Аттестация комиссиязының эргези болза:

1) бодунун бүрүн эргезининг хемчээлинге Тыва Республиканың девискээринге аттестацияны эрттиреринге эргежок чугула шиитпирни хүлээп алыр;

2) Россия Федерациязының хоойлужудулгазының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазының көрдүнгөн чуруму-биле, аттестация комиссиязының мурнунда тургустунган сорулгаларны күүседиринге эргежок чугула информацияны негеп алыр;

3) аттестацияның түннелинде озал-ондак камгалал албанының болгаш озал-ондак-камгалал тургузулгаларының ажилында четлес чүүлдер илеретинип келген таварылгада, оларның озал-ондак камгалакчылар болгаш өске-даа онзагай байдалдарда соңгаарладып болбас ажилдар чорудар эргезининг херечилелин хавыраар.

III. Аттестация комиссиязының ажилының чурumu

6. Аттестация комиссиязының составын хамааты камгалал, онза берге байдалдар болгаш бойдуштуң халаптарының уржуктарын чайладыр талазы-биле херектеринг регионалдыг төвү-биле дугуржур болгаш Ведомстволар аразында комиссия бадыйлаар.

7. Аттестация комиссиязының удуртукчузу даргазы болур.

8. Аттестация комиссиязының даргазы:

1) аттестация комиссиязының ажил-чорудулгазын удуртук;

2) аттестация комиссиязының хуралын даргалаар;

3) комиссияның ажилын удуртук;

4) аттестация комиссиязының ажилының планын болгаш хуралдың хүн айтырыын бадыйлаар;

5) хуралдың протоколунга болгаш аттестация комиссиязының өске-даа докуметилеринге адын салыр;

6) аттестация комиссиязының хүлээп алган шиитпирлерининг күүселдези дээш ниити контролду боттандырып чорудар.

9. Аттестация комиссиязының даргазы оралакчылыг болур. Аттестация комиссия-

зының даргазы чок турда, оон хүлээлгезин аттестация комиссиязының даргазының оралакчызы күүседир.

10. Аттестация комиссиязының секретары: 1) аттестация комиссиязының ээлчеглиг хуралының хүн айтырыын болгаш материалдарын тургузар;

2) аттестация комиссиязының хуралында чедир бир неделядан орай эвес хүн айтырыын бадыйладыры-биле аттестация комиссиязының даргазынга кириер;

3) аттестация комиссиязының хуралында чедир үш хонуктан орай эвес, аттестация комиссиязының хуралында чугаалажыр хүн айтырыын таныштыраары-биле аттестация комиссиязының кежигүннеринче чорудар;

4) аттестация комиссиязының хуралының протоколун чорудар;

5) аттестация комиссиязының даргазының аңаа берген өске-даа хүлээлгелерин боттандырып чорудар.

11. Аттестация комиссиязының хуралын кварталда чаңгыстан эвээш эвес катап эрттирер болгаш аттестация комиссиязының кежигүннерининг үштүн ийизин олуржуп турда бүрүн эргелиг деп санаар.

12. Аттестация комиссиязының шиитпирин хуралга олуржуп турар аттестация комиссиязының кежигүннерининг хөйүнүн үнү-биле хүлээп алыр.

Кажан үннер деңгежи берген таварылгада, аттестация комиссиязын хуралын даргалап турган кижининг үнү шиитпирлиг болур. Аттестация комиссиязының кежигүнү оон хуралында чок турган таварылгада, хүлээп алган шиитпир-биле чөпшээрешпейн барган таварылгада, чугаалажып турар айтырыг талазы-биле бодунун бодалын бижимел хевирге кириер эргелиг.

13. Аттестация комиссиязы озал-ондак камгалал албанының, озал-ондак-камгалал тургузулгаларының аттестациязынга актыны тургузар.

Камгалакчыларның аттестациязын аттестация комиссиязының протоколу-биле долдурар.

Озал-ондак камгалакчыларның тургузулгаларының аттестация актызын аттестация комиссиязының даргазы бадыйлаар база хуралга олуржуп турган оон шупту кежигүннери адын салыр.

Аттестация комиссиязының протоколунга даргазы болгаш ол хуралга олуржуп турган шупту кежигүннери адын салыр.

14. Аттестацияның түннелин Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының удуртукчуларынга, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларын тус чер бот-башкарылга органнарынга, хандырып турар организацияларның удуртукчуларынга болгаш үстүнде турар аттестация комиссиязынга чедирер.

15. Камгалакчы аттестациядан ойталаан таварылгада, аттестация комиссиясы протоколду долдурар, орта ойталаан чылдагаанын айтыр, камгалакчының шындыгызын хавырпып алыр болгаш камгалакчының дептеринге чогуур демдегелди кылыр.

16. Аттестация комиссиясы аттестацияның түннелин озал-ондак камгалал албанының болгаш озал-ондак камгалал тургузуг-

ларының бүрүткел журналынга кири бижири.

17. Аттестация комиссиясының ажил-чорудулгазының организастыг-техниктиг хандырылганын Россия Федерациясының Хамааты камгалал, онза берге байдалдар болгаш бойдус халаптарының уржуктарын чайладыр талазы-биле яамының Тыва Республика талазы-биле Кол эргелели боттандырып чорудар.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың октябрь 14-те №594 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге озал-ондактан камгалал албанының, озал-ондак-камгалал тургузугларының болгаш камгалакчыларның республиканың аттестация комиссиясының составы

Ш.С.Иргит — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы, даргазы;

Э.Д.Байыр-оол — Россияның ОБЯ-ның Тыва Республика талазы-биле КЭ-нің начальниги;

В.К.Куулар — Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының комплекстиг социал-экономика хөгжүлдэ эргелелиниң килдис начальниги;

О.М.Даржаа — Тываның Республиканың дилеп-тивар камгалаар албанының начальниги;

С.М.Дүптен-оол — республиканың психиатриктиг эмнелгезиниң кол эмчизи;

А.К.Котовщиков — Россияның ОБЯ-ның Тыва Республика талазы-биле Күрүнениң өртке удур албанының отряд начальниги (чөпшээрешкени-биле);

О.С.Монгуш — Росхерхайгааралының Тыва Республика талазы-биле Эргелелиниң удуртукчузунун оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);

А.А.Назаров — Россияның ОБЯ-ның Тыва Республика талазы-биле КЭА-ның Кол

эргелелиниң начальнигиниң бирги оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);

В.В.Панов — «Тываавиа» ААН-ның ужудушкунну хандыраар озал-ондак камгалалының дилеп-тивар албанының начальниги (чөпшээрешкени-биле);

Г.П.Потылицына — республиканың №1 эмнелгезиниң реанимация салбырының эргелекчизи;

О.Н.Саая — республиканың №1 эмнелгезиниң травматология салбырының эргелекчизи;

В.Т.Сириин — Россияның ОБЯ-ның Тыва Республика талазы-биле КЭ-нің начальнигиниң бирги оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);

А.А.Стороженко — Тываның күрүнэ университетиниң студенттериниң өөредилге болгаш социал камгалал талазы-биле эвес проректору;

В.С.Шульгин — Россияның Ростехайгааралының Енисейниң регионнар аразында Тыва Республика талазы-биле Эргелелиниң техниктиг, энергетиктиг болгаш экологтук хайгааралының килдизиниң начальниги.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың сентябрь 28-те «Коммунал ачы-дузазы дээш хамаатыларның төлевир хемчээлиниң эң ыңдыкы индекстерин өскертири болгаш чуртталга тудуглары дээш хамаатыларның төлевир хемчээлиниң эң ыңдыкы индекстерин өскертири, коммунал комплекзиниң

организацияларының ачы-дузазы болгаш барааннарының тарифтериниң немелдезинге дүүштүр коммунал комплекзиниң организацияларының ачы-дузазы болгаш барааннарының тарифтеринге тургузуп болур өскерилгелериниң эң үстүкү индекстерин бадылаарының дугайында, а ол ышкаш 2008 чылда Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуглар талазы-биле электри болгаш чылыг энергиязын таарыштыр ажилдап үндүрер бүдүрүлгө чурумунга боттандырган, электри станцияларының бүдүргенинден аңгыда, чылыг энергиязының тарифтериниң эң ыңдыкы деңгелиниң талазы-биле» №899 доктаалынга өскерилгелерни кириериниң дугайында

2008 чылдың октябрь 15 №620 Кызыл хоорай

Россия Федерациясының Чазааның 2008 чылдың июль 14-те «Коммунал комплекзиниң организацияларының ажил-чорудулгазының адырынга өртөктер тургузугларының үндөзүннери болгаш тарифтерни таарыштыраар чуруму, немээри болгаш индекстериниң эң ыңдыкы хемчээлиниң дугайында» №520 доктаалынга болгаш Томск хоорайның «Соңгу чүк, Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк районнарынга чуртталга-коммунал ажил-агый хөгжүлдэ институт» ААН-ның чорутканы, 2008 чылда Кызыл хоорайның «Суг-канализация системасы» КХН-нің соок суг хандырылганы болгаш сугну аңгылаарының тарифтеринге сан-хөө экспертизаның түннели, а ол ышкаш 2008-09 чылдың күсүк-кышкы үелерин шынарлыг эртер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың сентябрь 28-те «Коммунал ачы-дузазы дээш хамаатыларның төлээр хемчээлиниң эң ыңдыкы индекстерин өскертири болгаш чуртталга тудуглары дээш хамаатыларның төлээр хемчээлиниң эң ыңдыкы

индекстерин өскертири, коммунал комплекзиниң организацияларының ачы-дузазы болгаш барааннар тарифтеринге немелдеге дүүштүр коммунал комплекзиниң организацияларының ачы-дузазы болгаш барааннарының тарифтеринге тургузуп болур өскерилгелериниң эң үстүкү индекстерин бадылаарының дугайында, а ол ышкаш 2008 чылда Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуглар талазы-биле электри болгаш чылыг энергиязын таарыштыр ажилдап үндүрер бүдүрүлгө чурумун боттандыраар, электри станцияларының бүдүргенинден аңгыда, чылыг энергиязының тарифтериниң эң үстүкү деңгелиниң талазы-биле» №899 доктаалының 1-ги капсырылгасында, 2-ги одуругунун 3-кү кезээнде «110,0» деп санны «115,0» деп сан-биле солур, 21-ги одуругунун 3-кү кезээнде «106,2» деп санны «106,5» деп сан-биле солур.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

2007 чылдың июль 21-де «Чуртталга-коммунал ажил-агыйын реформалаарынга деткимче фондузунун дугайында» №185 Федералдыг хоойлунун киригенинге дүүштүр, хөй квартиралыг бажыңнарның дериг-херекселдерин ажыглаарынга капитал септелге талазы-биле ажилдарны күүседиринге төлевирлиг ажил хүлээнген организацияларның эргелекчилерин хөй квартиралыг бажыңның ээлери шилип алыр, бир-ле болза өске-даа тускайжыттыг хереклекчи кооперативтерни азы чурттаар оран-сава ээлерииниң эштежилгелерин, чуртталга, чуртталга-тудуг кооперативин кириштирер Чурумну бадылаарының дугайында

2008 чылдың октябрь 15 №623 Кызыл хоорай

2008 чылдың июль 21-де «Чуртталга-коммунал ажил-агыйын реформалаарынга

деткимче фондузунун дугайында» №185 Федералдыг хоойлунун 20-ги чүүлүнүн 8-ки

кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. 2007 чылдың июль 21-де «Чуртталга-коммунал ажил-агыйын реформалаарынга деткимче фондузунун дугайында» (моон сонгаар-Чурум) №185 Федералдыг хоойлунун киригенинге дүүштүр, хөй квартиралыг бажыңнарның дериг-херекселдериниң капитал септелгезиниң талазы-биле ажилдарны күүседиринге төлевирлиг ажил хүлээнген организацияларның эргелекчилерин хөй квартиралыг бажыңнарның ээлери шилип алыр, бир-ле болза тускайжыттыг хереклекчилер кооперативин азы чурттаар оран-сава ээлерииниң эштежилгелерин, чуртталга, чуртталга-тудуг кооперативин кириштирер коштунган Чурумну бадылаар.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың октябрь 15-те №623 доктаалы-биле бадылаан

2007 чылдың июль 21-де «Чуртталга-коммунал ажил-агый реформалаарынга деткимче фондузунун дугайында» №185 Федералдыг хоойлунун киригенинге дүүштүр, хөй квартиралыг бажыңнарның дериг-херекселдерин ажыглаарының капитал септелгезиниң талазы-биле ажилдарны күүседиринге төлевирлиг ажил хүлээнген организацияларның эргелекчилерин хөй квартиралыг бажыңнарның ээлери шилип алыр, бир-ле болза тускайжыттыг хереклекчилер кооперативин азы чурттаар оран-сава ээлерииниң эштежилгелерин, чуртталга, чуртталга-тудуг кооперативин кириштирер ЧУРУМ

1. Амгы Чурум 2007 чылдың июль 21-де «Чуртталга-коммунал ажил-агыйын реформалаарынга деткимче фондузунун дугайында» №185 Федералдыг хоойлунун киригенинге дүүштүр, дериг-херекселдериниң ажыглаары Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың май 31-де №343 доктаалы-биле бадылаан, 2008-2009 чылдарда Тыва Республиканың девискээринде хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезин чорудар талазы-биле республиканың адресстиг программазында кирген хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезиниң талазы-биле ажилдарны күүседиринге төлевирлиг ажил хүлээнген организацияларның эргелекчилерин хөй квартиралыг бажыңнарның ээлери шилип алыр, бир-ле болза тускайжыттыг хереклекчилер кооперативин азы чурттаар оран-сава ээлерииниң эштежилгелерин, чуртталга, чуртталга-тудуг кооперативин кириштирериниң негелдезин тодарадып турар.

2. Чурттаар оран-сава ээлерииниң эштежилгелери, чуртталга, чуртталга-тудуг кооперативтери хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезиниң талазы-биле ажилдарны күүседиринге төлевирлиг ажилдарны хүлээнген организацияларны кириштирер азы өске-даа тускайжыттыг хереклекчилер кооперативтерин, бир-ле болза хөй квартиралыг бажыңның ээлерииниң шилип алганы эргелекчи организациялар.

3. Программаже кирген хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезиниң талазы-биле ажилдарны күүседиринге төлевирлиг ажилдарны хүлээнген организацияларның эргелекчилерин хөй квартиралыг бажыңнарның ээлери шилип алыр, бир-ле болза тускайжыттыг хереклекчилер кооперативтерин азы чурттаар оран-сава ээлерииниң эштежилгелерин, чуртталга, чуртталга-тудуг кооперативтерин кириштирер, амгы Чурумга дүүштүр конкурс шилилгезин чорудар үндөзүнге боттандыраар.

4. Программада кирген хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезиниң талазы-биле ажилдарны күүседиринге чагыкчылар кылдыр, чурттаар оран-сава ээлерииниң эштежилгелери, чуртталга, чуртталга-тудуг кооперативтери азы өске-даа тускайжыттыг хереклекчилер кооперативтери, бир-ле болза хөй квартиралыг бажыңнарның ээлерииниң шилип алганы организацияларны эргелекчи кирер (моон сонгаар — Чагыкчы).

5. Чагыкчы керээлиг организацияны шилип алыр талазы-биле комиссияны тургузар, оон составынга муниципалдыг чуртталга фондузу бар тус чер бот-башкарылга органының төлээлери болгаш хөй квартиралыг бажыңнарның ээлерииниң төлээлери кирер.

6. Комиссия хөй квартиралыг бажыңның капитал септелгезин чорударынга шилилгеде киржип турар төлевирлиг ажилдар хүлээнген организацияның эң адаккы санын тодарадыр.

7. Чагыкчы хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезин чорударынга төлевирлиг ажилдар хүлээнген организацияларны шилир комиссияны эрттирериниң дугайында медээни массалыг информация чепсектеринге парлаар.

8. Чагыкчы төлевирлиг ажилдарны хүлээнген организацияны капитал септелгени кылыр объектини барып көөрүн хандыраар.

9. Хөй квартиралыг бажыңнарның

2. Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың август 14-те «Хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезиниң талазы-биле ажилдарны күүседиринге төлевирлиг ажил хүлээнген организацияларның субсидия алыкчыларынга кириштирер Чурумну бадылаарының дугайында» №458 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалды күүселдези дээш контрольду Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

капитал септелгезин күүседир талазы-биле ажил-чорудулганы боттандыраар комиссияны шилилгезинге өнчүнү хевиринден, организастыг-эрге-хоойлу хевиринден хамаарылга чокка төлевирлиг ажилдарны хүлээнген организациялар киржип болур.

10. Төлевирлиг ажилдарны хүлээнгер организация комиссияга дараазында информацияны кириер:

10.1. Организацияның ады азы хууда сайгарлыкчының фамилиязы, ады болгаш адазының ады, почта адреси, күрүнениң бүрүткел дугаары, үндүрүг төлөкчизиниң идентификация дугаары.

10.2. Тургузукчу болгаш бүрүткел документиленериниң хоолгазын бүзүрөткени.

10.3. Лицензияның барының дугайында медээлер, эргежок чугула таварылгада, күштүг болуп турар хоойлужулганың тургусканы-биле капитал септелге талазы-биле ажилдарны чорудары.

10.4. Штаттың составының квалификациязы, бүдүрүлгө баазызының дугайында медээлер (техниктиг хандырылганы).

10.5. Төлевирлиг ажилдарны хүлээнген организацияның эки тураның сертификациязының бары.

10.6. Программада тодараттыг хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезиниң талазы-биле ажилдарны күүседириниң өртөз.

10.7. Албан төлээр төлевирлер талазы-биле өрениң чогуун дугайында үндүрүг органның справка.

11. Төлевирлиг ажилдарны күүседиринге хүлээнген организацияны шилип алырының дугайында шийтпирни, амгы Чурумунун 10-гу пунктузунда тодаратканы-биле көргүзүлгелериниң даңзызының талазы-биле комиссия кезигүннериниң хөйүнүн үнү-биле хүлээп алыр болгаш протокол-биле долдурар.

12. Төлевирлиг ажилдарны хүлээнген организацияны комиссия шилилгезиниң киржикчилериниң даңзызындан уштуп кааптар таварылга:

— хоойлуда тургустунган чурум-биле оон өрө төлөп шыдавазын хүлээп көргөни (буураашкын) азы Арбитраж судунга оон өрө төлөп шыдавазының дугайында айтырыгны сайгарып чугаалашканы (буураашкынга таварышканы);

— амгы Чурумунун 10-гу пунктузунда тодаратканы-биле шын информацияны бербээнде.

13. Амгы Чурумунун 10-гу пунктузунун негелдезинге дүүштүр организацияның эргелели төлевирлиг ажилдарны күүседир организацияны шилир талазы-биле комиссияның шийтпирни бар турда, Программада кирген хөй квартиралыг бажыңның капитал септелгезин бот-тускайлаң чорудар эргелиг.

14. Комиссия шилилгезиниң түннелиниң талазы-биле Чагыкчы хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезиниң талазы-биле ажилдарны күүседиринге төлевирлиг ажилдарны хүлээнген организация-биле керээни чарар.

15. Амгы Чурумга дүүштүр чагыкчының хүлээлгезин өске кижиге азы организация күүседир талазы-биле бодунун бүрүн эргезин Дугуржулгага үндөзүлгө чагыкчы төлээлини чорудуп болур эргелиг.

Редакцияның почтазындан

Кижик уктуг, ыяш дазылдыг. Алдан сестимге келгеш, ада-төөгүм сурап, ам соң даарта артып каар ажы-төлүмгө Алдын-Хавак деп черге төөгүлүгү самбыра тургузуп каар деп бодап алдым. Чүгө дээрге ол черге шаг төөгүден бээр алдыңчы монгуштар деп бистин монгуштар аймааның бир-баг өгбелери чурттап чораан. Кызыл-Тайганың кыдыын куду агып баткан Ак деп хемниң уунуга чурттап чораан монгуштар болур улус.

Ачам Кежегелигнин адазы Боракай Чес-Булуң, Калбак-Хараган Көжээ-Алаагы деп черлерге чурттап чораан тараачын, аңчы кижик.

Ол кырган-ачамның өөнүң ишти, (кадайы) кырган-авам Монгуш Дензивааны. 1893 чылда төрттүнген дээр чораан (архивтен база көргөн мен).

Авамның адазы Монгуш Эрекей деп кижик-дир. Оң кадайы Монгуш Дарыймаа кырган-авам авамны 1893 чылда божаан.

Авам биле ачам көңгүс аныянда, 1908 чылда 15 харлыында өг-бүлө тутканнар. Ачам Кежеге — чон кайгаан көжээ кижик. Кыштын соогу, чайның изии дивес, чүзүн-чүзүн хой-малын малдаар, час боорга, хову-шөлдөргө арбай, сула, чинге-тараа тарыыр. Кааң-даа болза, арык-сумун куруг ытпайн оолдары-биле тараазын суггаргаш туруптар. Күскү жүрдү ууттунмас чаагай болур. Артык-шыдалдыын чединмес кижилерге кезип, ажаа-

жып алыңар деп эвилелдээр.

Дүжүт төнерге, кат-тоорук, өлүк-динч ажылыңче кирер.

Ачам аңнаан, динчнээнде, бир кыжын ийи катап чорааш келир, эң хөй өлүк дужаар улустуң аразына турган. Ол 1929 чылда нам кежигүнүгө кирген. МЧАЭ, Аревз, суму, партия секретарылап хөй чылда ажылдаан.

• Кижилер болгаш болушкуннар

АЛДЫНЧЫ КЫРГАН-АЧАМ

1948 чылда суму ажылын оглу Монгуш Даржакай акымга хүлээткен. Ачам боду ол үеден эгелээш, Киров (Кара-Чыраа) колхозтун партия секретарына 1952 чылга чедир ажылдаан.

Ачам биле авамның 1958 чылда өг-бүлө тутканындан бээр 50 чыл оюн азы «алдын кудазын» эрттирген бис. Бо 2008 чылды алыр болза авам, ачам өг-бүлө туткандан бээр 100 чыл ою.

Ачам нам кежигүнү тургаш, Кызылдың Доңмас-Сугга болган Намның 8 дугаар улуг хуралына делегат бооп келген. Ынчан ол аъттыг чораан. Ол аныяк шаанда Кызылдан кышкы үеде чин сөөртүп каш-даа катап Кызылга келген. Бир чоруурда хөй кижик кирер турган.

Баян-Кол дунжунда Оттук-Даш деп черни ол үениң эң улуг өртээли дээр турган. Аңаа Сүт-Хөлдөн, Ча-

даанадан, Өвүрдөн, Барумдан, Бай-Тайгадан хөй санныг шанақтыг аъттарлыг улус кээп дыштанып хонар.

Ачам аныяк шаанда МЧАЭ, Аревз, 1930 чылга чедир тыва бижик тургустунмаанда моол-тибет бижик-биле ажыл-албанын кылып чораан.

Авам 9 оол, 2 кысты божаан кижик. Ол Монгуш Эрекей кырган-ачамның эң улуг уруу турган. Эрекей кырган-ачам, Дарыймаа кырган-авамның өг-бүлөзи 11 ажы-төлдүг турган. Авам кончуг шевер турган. Ширтек сырыыр, кадыг идик даараар, часкы, чайгы, күскү, кышкы хеп аймаан дөгөрезин быжып каастаар, угулза-хээлиг кылдыр кылыр турган. Тыва өг херекселин бүрүнү-биле даарап кылыр кижик.

Авамның ачазы Монгуш Эрекей

кырган-ачамның төрөл бөлүү Калбак-Хараган Алдын-Хавак деп черге чурттап чораан. Ол шагда Эрекей кырган-ачам боо кузумууру хире хола тыпкан деп чүвени ачам, улуг акым Даржай меңээ чугаалап берип чордулар.

Сөөлүндө билдингени ол хола ылап-ла алдын болган дээр. Оон бээр-ле Монгуш Эрекей кырган-ачамны «Алдынчы» деп шолалап алган дээр чүве. Калбак-Хараган-ның Алдын-Хавак деп ады ынчаар укталып тывылган. Алдынчы деп шолалап Монгуш Эрекей кырган-ачамга ол үеде кожуун чызаан чери дөрт чүзүн малды шаңнал кылдыр берген. Ол кезек төрөл-бөлүк шупту Калбак-Хараганга чурттап турганы-биле алдынчы монгуштар деп төөгү ынчаар тывылган.

Орлан-оол МОНГУШ, башкы, Сүт-Хөл кожууннун хүндүлүг хамаатызы.

даараар кижик. Даараан идик-хевиниң шынары эки, ынчангаш улус ону дораан садып аппаар. Кожалары-биле эпиг-найыралдыг кожа чурттап, дузазын болганчок-ла чедирип чоруур мындыг буянын кожаларлыг мен.

Кожаларым «Чинчи-шуру» деп садыглыг, ында ажылындан аңгыда, мал-маган азы дузалал ажыл-агыйны база тудуп турарлар. Мен бодум хуумда инвалидтер-биле ажылдап турар болгаш, деткичилер бо-ла дилеп, сайгарлыкчылар-биле база харылзаа туду бээр мен. Бо өг-бүлө кезээде дуза кадарындан ойталавас. Ынчангаш өг-бүлө чылы таварыштыр оларга чедишкенин күзедим.

Ирина БЮРБЮ.

Кызыл хоорай.

чеден ашса-даа, ам-даа кадык-чаагай. Ажы-төлүгө мал-маганын өстүрүп, дузалажып чоруур.

Оң холу черле куруг олурбас. Иштенир-даараныр. Кылбазы-ла чок, алгы-кештен бичии чаштарынга идик-хепти даараар, янзы-бүрү тыва чемнерни кылыр. Ылаңгыя чодураа, үүргене, мыйырактан чөп-пек кылып каарга, чип-ле ханмас, дыка-ла чаагай амданныг кылдыр кылыр кижик.

Угбам чүгө күш-ажылга ынак болурундан аңгыда, хөй-ниити ажылынга киржир, ылаңгыя уран чүүлге сундулуг, ырлаарына ынак, чечен-мергени аажок кижик.

Угбамның бо бүгү эрткен оруун бодап келирге, езулуг маадыр кижик. Бо өг-бүлө чылында бичии чаштар ам-даа немежит, кырган-авазын улам-на өөртүп, кырыыр чай бербес-ле болзунам.

Валентина КИЛЧЕН.

Кызыл хоорай.

• Чаагай езу-чаңчылдарывыс эгидээлиңер

КАЖАН-ДАА ЫНДЫГ ТУРБААН

Чырык өртемчей кырында чурттап чоруур янзы-бүрү аймак-сөөк чоннар боттары аңгы культуралыг, езу-чаңчылдарлыг, шажын-чүдүлгелиг, дыл-домактыг-ла болгай. Бистер, тывалар, эрте-бурун шагдан бээр онзагай чараш дыл-домактыг, шажын-чүдүлгелиг, солуттунмас езу-чаңчылдарлыг, биче сеткилдиг хүндүлээчел чон болгай бис.

Кажан-даа солуттунмас чаңчылывысты хажык чокка хүндүлөп, сагып турар-дыр бис бе? Ажы-биле чугаалаарга, дыка кошкак апарган болдур ийин бис. Шажын-чүдүлгевисти барык 70 чылдар дургузунда хоруп келгенин түннелинде, сагыш-сеткиливистиң байлакшылы читкен, кижилер моральдыг согушкунга таварышкан, иштики делегейвис хоозураан. Муңгарал-кудуралга болганчок-ла таваржы бээр апарган-дыр бис. Оң бир хөлөгелиг, муңгаш кара талазы — арагалаашкын. Арага чокта чүнү-даа эрттирип шыдавас апарганывысты кижик кайгаар. Чаш ажы-төлдүң 3 харын эрттиреринден эгелээш, куда эрттирери, төрттүнген хүннер, дагылгалар кылырда, кандыг-бир школаның, яслиниң юбилейи дээш, оон-даа ыңай...

Мөчээн кижини сөөлүгү орукче үдөп орнукушудары мырыңай мас-салыг арагалаашкын, хөлгээшкын апарган. Мөчээн кижиниң чанынга шыдыраалаан, көзөрлөң, каттырышкан, ыыт-шимээн үндүрген, хөлзөп-ле турар. Кижик мөчээнде оң мага-бодун чыттырар өрээлинге эккеп чыттырбаанда-ла, куруг черге стол салгаш, арагадан эгелээш, аш-чем дээжизин делгээр, куруг черге чула-дең кыпсыры болбаан херек-тир. Таакпылажып деп чүвени көңгүс соора биле берген, ону та кайыын көрүп-билип алганывыс ол.

Шаанда болза, улуг кижик чок апарганда, «чорта берген-дир», а бичии кижилер чок апарган болза «шыдашпайн барган-дыр» дижир боор чүве. Таакпылажырда чүгө мөчээн кижиниң чанынга, эң чоок улуг кижилеринге таакпы сунар турган. Ам кандыг-дыр? Мөчээн кижиге көңгүс хүндүткелвис читкен, кончуг чуду-караалап орнукушудар апарган. Кажан-даа ындыг турбаан.

Мөчээн кижиниң сөөлүгү орукче үдөлгезиниң үезинде эзирик улус турарга, дендии багай.

Шаанда кандыг турганыл? Кижик мөчээн өг-бүлөгө, аал-коданга эзирик кижик көңгүс көзүлбес, ыыт-шимээн үндүрбес, улус аразында сымыранчып, кончуг оожум чугаалажыр, хөөрге арага кутпас. Мөчээн кижиниң адын адавас. Хөөрдөн келгеш артыжанып, чунуп каапкаш, өгө шайлаар, арагалавас турду. Машина-техника чок турда, аъттыг, шанақтыг-терге-биле мөчээн кижини хөөрге аппарып орнукушудуп кааш, оон келгеш, мөчээн кижиниң мага-бодун сөөрткен аътты артыжааш, чемгергеш, дери кургай бээр, бошка салыптар, ол аът туразында сула оъттап чоруур боор чүве. Чүгө дээрге ол аът буянын, улуг үүлө бүдүрген, ыдыктыг аът-тыр.

Мөчээн кижиниң 7, 49 хонуктарын канчаар эрттирип турганыл? Лама-башкыны чалап, хамны хооп алыр. Олар качыдалга таварышкан улуска аажок эвилел-ээлдек, ажыг-шүжүгнү деңге үлөжир турган. Ол чорук-херээн кончуг таптыг сагышка кири чогудуп кылып бергеш, олардан чүнү-даа албас турган. Амгы үеде хамнар 7, 49 хонуктар эрттирер дээш дуза дилээрге, дыка берге, үнээргедир, төлевири дээш 3000 рубльден өрү негээр. Чамдык хамнар бүдүн хой эдын баш бурунгар чагып-даа каан боор-дур. Өлүм-чидимге таварышкан улуска материалдыг аар когаралды чедирип турарын чон чугаалажып турар. Чамдык хамнар арай доңгун аажызын көргүзө бээр дыка эпчок.

Мен бодап көөрүмгө, шаандагы езу-чаңчылдарывысче катап эглип, чазып турар чүүлдеривисти эдери чугула. Мөчээн кижини сөөлүгү орукче үдөп орнукушударын, куда, төрттүнген хүннер, уруг дою эрттирерин эде көрүп, чурумчудар үе келген. 7, 49 хонуктар эрттирер база эде көөр болза эки. Бо чүүлдерге хамаарыштыр шыырак эртем-билиглиг лама-башкылар-ның, хамнарның чыыжын кылып, ужуражылгадан чоп эрттирип болбас деп. Ажык чугаадан кылып, түннелден үндүрзе деп саналдыг мен.

Оолак КАРА-САЛ.

Чөөн-Хемчик кожуун.

ААС НҮГҮЛҮ АЙЫЛДЫГ

Сөөлүгү үеде хоорай, суурларга-даа бажың-балгат, кудумчуга-даа эки-бак сөстөрни кижик бо-ла дыңнаар.

Алгышкан-кырышкан кижилерге бо-ла дужар, кижилерниң бот-боттарын хүндүлөжир хамаанчок, дора көржүрү мырыңай кедереп барган. Чанында улуг улус тур деп-даа бодавас, чаш ажы-төл дыңнап каар деп-даа чүве бодавас. Аас нүгүлү деп чүве бар болгай, оон канчап черле кортпас чүве ийик. Багай сөс эдип чорбас, бодунга багай апаар дээрзин анык-өскенге, өөреникчи ажы-төлгө башкылар мээзинге сиңижеге чедир угаадыр чүве болза көрөм.

Бо берге үеде чамдык адаиелер каш акшазын, пенсиязын, пособиезин алгаш, ажы-төлүгө аш-чем садып бээр туржук, чыттыг-бустуг «технар» орнаптарын көргөш, кижик чаржынар-дыр. Ындыг «хоранныг ажыг суг» садып турар кижилерге күш четпес хөй-ниитиниң-даа чөгөнчин.

Бо шагда техника, компьютер, телевизор хөлчок сайзыраан, оозу эки-ле харын. Ынчалза-даа телевизорга пивону төңчү чокка рекламалап-ла турар, ынчаар рекламалап кээрге, аныяк-өскен пивога

алзып турбайн канчаар. Аныяк оол-даа, кыс-даа кудумчуда холунда пиво тудуп алган, пахтап кылаштажып чоруур апарган-дыр. Бир эвес ынчаар болза, тодаргай штрафтаар кылдыр чурумчутса. Кудумчуга ижиб болбас деп суртаалдааш, пиво-биле демиселди черле чорутпас болза, хоржок болган-дыр.

Телевизорда дамчыдылгалар-ның коргунчуун — хөй кезинде хан-чин, чогуш-содаа, өлүм-чидим. Бөлүк хулиганнар анаа чораан кижини эттеп-соп турда, канчаар эттеп-соп турарын бирден бирээ чокка көргүзөр боор чүве-дир. Мелегей, тенеке чүвелер ону өттүнер, улуска хол чедер апарып турарды ол ышкажыл, ындыг дамчыдылгаларның уржуу ол-дур.

Таакпының хоразын билир хиреде-ле, аныяктар аңаа калбаа-биле алзы бергени коргунчуг. Таакпы чырыктапкан кыс уругларны көргөш, хейде-ле бо кижик боду ыядып каар.

Хөй-ниитиниң киржилгези-биле корум-чурумну шыңгырадып, культуравысты бедидип көрээлиңер. Ажы-төлүвүстүң кижизидилгезин холга алылыңар.

Амыр-оол МОНГУШ.

Кызыл кожуун.

ДУЗААРГАК КОЖАЛАРЫМ

«Эки кижиниң эки хөй, эки аъттың ээзи хөй» дээр болгай. Езулуг чиге сөглээн сөс аа. Маңаа даянып алгаш, бодумнуң кожам дугайында бижикседим.

Вячеслав Дартанович Ооржак 1959 чылда төрттүнген. Алыс боду кашпагай, эш-өөрү-биле эпиг-найыралдыг бооп өзүп келген. Чылдар хемниң аккан суу дег билдиртпейн эрте берген. Ол 1982 чылда харылзаа чериниң шугуму-биле өөредилге черин чедишкенин дооскаш, тускай мергежилдин шыңылгазын холга алган. Шериг хүлээлгезин база эки эрттирген. Бодунуң мергежилиниң аайы-биле

аэропортка чээрби чыл ажылдаан. Ак сеткилдиг кызымаккай ажылы дээш хөй-хөй хүндүлөп бижиктер болгаш өртектиг барааннар-биле шаңнаткан. Вячеслав Дартанович Айлана Ивановна-биле өг-бүлө туткандан бээр элээн үе билдиртпейн эрте берген. Олар бир кыстың эржим ада-иези. Уруу Кызылдың 1 дугаар школазында онгу класстың өөреникчизи. Ажыл-агыйның база амыдыралдың аайы-биле кайызы-даа коммерсант ажылче шилчээш. Боду-ла шыдаар болза, магалык үе-дир бо, чүнү-даа кылыры сарыылдыг угаандан, ийи холдан хамааржыр. Вячеслав Дартанович киш кезинден кышкы бөрттерни, алгы-кештен курткаларны боду

ӨГ-БҮЛӨЗИ — ЧОРГААРАЛЫ

Бистер шупту 10 кижик бис. Ачавысты Килчен Сыйдам-ович, ававысты Чамбал Таан-маевич дээр. Олар хөй ажы-төлдүг бөдүүн ажыл-ишчи ада-ие, Манчуректин, Алдан-Маадырның хүндүлүг хоочуннары чорааннар.

Өг-бүлөвистиң 5 дугаары Мас-пың Килчен-ович Ондар Алдан-Маадыр чеди чыл школазын дооскаш, ынчангы Калинин аттыг колхозтун Ак-Адыр сүт-бараан фермазынга учетчиктеп ажылдап эгелээш. 1958 чылда Социал Лопан-ович-биле өг-бүлө тудуп чурттааш, хөй ажы-төлдүг болганнар. «Алдан-Маадыр» совхозка малчыннап, совхозтун малының бажын өстүреринге эвээш эвес үлүүн киригенин хөй санныг шаңнал бижиктер херечилеп турар.

Честевис Социал Ондар күш-

ажылга ынак, биче сеткилдиг, дузааргак, ажы-төлүнүң ынак ачазы чораан кижик. Эң-не хомуданчыг болганы, честевис аарааш, «ады-ның бажының электен хоя» бергени.

Ынчан угбам Маспың он ажы-төлү-биле чааскаан артып, амыдыралдың бүгү аар чүгүн бодунга алган. Ынчан уруглары шупту бичии турган. Ынчалза-даа угбам аңаа торулбайн, ажы-төлүн өстүрүп, эртем-билигге чедирип алган, олар шупту өглүг-баштыг. Угбам кайгамчык кызымаккай, бедик тура-соруктуг кижик. Амыдыралында кандыг бергелер турбады дээр. Ынчалза-даа ажыг-човулаңга алыспайн, чүгө бодунуң ажы-төлү эвес уругларының уругларын азыражып чоруур. Ол он беш бичии чаштар-ның кырган-авазы, үш уйуктарлыг кырган-аваның иези. Назы-хары

АРХИВ ДОКУМЕНТИЛЕРИНГЕ ҮНДЕЗИЛЭЭШ...

Үе. Бодап көөргө, ооң маңы аажок оожум ышкаш сагындырар. А херек кырында ындыг эвес, мырыңай чоокта чаа-ла ол бүгү чүүлдер болдунган ышкаш.

Тес-Хемниң комсомол райкомунга бистерге ленинчи комсомолдун кезигүүнүн билеттерин тыпсыры-биле чыыпкан. Девиденчин, чоргааранчыын чүү дээр боор!

ВЛКСМ райкомунун бирги секретары бистерге комсомол билеттерин тыыскаш, эки өөрени-ривисти, быжыг сагылга-чурумунг болурувусту, В.И.Ленинниң херээн-ге шыңчы болурувусту чагып, байыр чедиргенин утпаан бис.

Оон бээр 50 ажыг чылдар шуужуп эрте берзе-даа, ол бүгүнү дүүн болуп эрткен дег сактып чоруур бис.

Комсомол. Ол аныяк кижилерге дадыгышкынның школазы, амыдыралче угланышкынның, келир үезиниң шиллелгези, идеп-кейлиг көрүжүнүң болгаш политиктиг туружунуң бадыйткалы, күрүне болгаш хөй-ниити ажылынга сонургалды оттурар, найыралдың, коллективизмниң школазы, аныяк кижиниң аажы-чаңының, төрөөн чуртунун төлөптиг хамаатылары болур шылгалдазы-дыр дээрзин комсомол болгаш партия ажылының хоочуну, күрүне болгаш хөй-ниити ажылдакчызы Григорий Чоодуевич Ширшин комсомолдун 90 чыл оюнга хамаарыштыр бижээн чүүлүндө айтыкан.

Россияның аныяктарының коммунисттик эвилелин 1918 чылдың октябрь 29-тан ноябрь 4-ке чедир Москвага болуп эрткен бирги съездизинге тургускан. А 1925 чылдың декабрь айда Тываның Аныяктарының Революстуг Эвилели тургустунган. 1946 чылдың март 9-11 хуннеринде болуп эрткен Тываның бирги область конференциязынга Тываның комсомол организациязы хевирлеттинип тургустунган дээрзин ол талазы-биле бижиттинген чүүлдер-даа, архив документи-лери-даа бадыйткап турар.

Комсомолдун 90 чылын республиканың аныяктары черле багай эвес демдеглээн. Аңаа улуг дуздеткимчени республиканың Чазаа көргүскенин чон чоргаарланып турар. Харын-даа, РФКП-ниң Тыва Республика салбырының сентябрь айда болуп эрткен конференциязынга дыка хөй делегаттар республикага комсомол болгаш пио-

нер организацияларын тургузарын саналдаан.

Тыва Республиканың Төп күрүне архивиниң ажылдакчылары комсомолдун 90 чыл оюнга тураскааткан чуруктарлыг материалдарны Күрархив бажыңының бирги каадының фойезинде көргүскен, комсомолдун ол үезиниң эвээш эвес кезиниң чурттап эрткен-даа болзумза, ону мен аажок улуг сонургал-биле көрдүм. Ынчангаш ол материалдарны дугайын «Шынның» номчукчуларынга сонургадыр бодаан мен. Чүге ындыг бодалга келген мен? Бирээде, ол үениң комсомолчу аныяктарының ажыл-херектеринге боттарывыс кижип чораан бис. Ийде, комсомол бисти шыңчы чорукка, ажыл-ишчи чорукка кижизиткен. Үште, ол үедеги ленинчи комсомолдун кезигүүнери ам хоочуннар апарган-даа болза, аныяктарның күш-ажылчы кижизидилгезинге амга чедир төлөптиг үлүүн кириштирип чоруурлар. Ындыглар дыка хөй.

Архив документи-лери—күрү-нениң кол документи-лери-биле, ынчангаш ону шыңгы камгалал-кадагалда тургузуп турар. А ол-бо төөгүлүг болушкуннарның хуннери болу бээр, ол документи-лери чонун кичээнгейинге, сонургалынга таарыштыр делгеп көргүзе бээр чанчылчы берген.

Комсомолдун 90 чылы. Аңаа хамаарыштыр чуруктарлыг материалдарны Күрүнениң Архив бажыңының бирги каадында делгеп көргүскен дээрзин үстүндө бижээн болгай мен. Ам ол дугайты.

1948 чылдың февраль 23-те ВЛКСМ Тыва обкомунун бирги пленумунга ВЛКСМ обкомунун бюро кезигүүненин сонгаан. Аңаа ВЛКСМ обкомунун бирги секретарына Борис Хөлчүкпенович Болдур-оолду, ийги секретарына Анатолий Иванович Ломаевти, а ола обкомунун пропаганда болгаш агитация талазы-биле секретарына болгаш бюро кезигүүнүгө Даир Коккунеевич Одан-оолду

бадылаан. Ол-ла пленумга солуннарның харысалгалыг редакторларын бадылаан. «Сталинчи салгал» («Сталинское племя») солунун харысалгалыг редакторунга Л.Ю.Плескачевскийни, «Тываның аныяктары» солунун харысалгалыг редакторунга Тонгак Одай-Сюрюнович Бегзини, а «Сылдысчыгаш» солунун харысалгалыг редакторунга Николай Лудужапович Кунчуну бадылаан.

Ол делгелгеде ВЛКСМ Төп Комитединиң XI съездизинден XX съездизинге чедир Тывадан делегаттарның даңзызын киригени дыка солун. Сонургап көрүңер даан:

—1949 чылдың январь 26-да болуп эрткен XI съездиге ВЛКСМ Тыва обкомунун секретары А.И.Ломаев, Кызыл-Мажалык чеди чыл

Кады чор бис, чалыы назын

школазының башкызы Харбий киришкен.

—1954 чылдагы XII съездиге ВЛКСМ Тыва обкомунун бирги секретары Оюн Төлепович Алдын-оол киришкен.

—1957 чылдагы XIII съездиге ВЛКСМ Тыва обкомунун бирги секретары Андрей Байкараевич Юмбуу.

—1961 чылдагы XIV съездиге ВЛКСМ Тыва обкомунун бирги секретары Григорий Чоодуевич Ширшин, «Тыва кобальт» комбинаттың бригадири А.П.Глухов, «Чыраа-Бажы» совхозтун малчыны Ш.С.Донгак, «Совет Тыва» совхозтун (Тожу) аңчызы М.Ч.Бараан киришкенер.

—1966 чылдагы XV съездиге ВЛКСМ Тыва обкомунун бирги секретары Григорий Чоодуевич Ширшин, Бай-Тайгадан малчын М.Мукаайлы, Кызылдан садыгжы Лидия Чоодо, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың кол инженери Анатолий Либенко.

—1970 чылдың май 26-да XVI съездиге республиканың делегаттарын ВЛКСМ обкомунун бирги секретары Дандар-оол Көк-Хунаевич Ооржак удуртуп чораан.

—1974 чылдың апрель 24-те XVII съездиге делегаттарын ВЛКСМ

Тыва обкомунун бирги секретары Александр Александрович Ромашов удурткан.

—1978 чылдагы XVIII, 1982 чылдагы XIX, 1987 чылдагы XX съездилерниң делегаттарын ВЛКСМ обкомунун бирги секретарлары Геннадий Санчы-Мидипович Иргит, Олег Ховалыгович Хопуя, Владимир Александрович Кочергин удуртуп чорааннар. (аттарны, фамилияларны Төп күрүне архивиниң Архив фондузунун документи-ринде бижээниден алган).

Төп Күрүне архивиниң үстүндө документи-лери-биле ады үнген хоочуннарның шуптузун эвес-даа болза, чамдыктарын эки таныыр мен, чамдыктары-биле кады ажылдап-даа чордум. Ынчангаш оларның чамдыктарының дугайын каксы-даа бол таныштырып көрейн.

Амыдыралының сөөлгү чылдарында Тываның Төп архивинге ажылдап чораан хоочун Николай Лудужапович Кунчун-биле аажок таныш мен. Алыс боду Тес-Хем чурттуг, эртеми—башкы. Бистиң өөренип турганывыс Самагалдай ортумак школазынга директорла-вышаан, бистиң класска тыва дыл башкылап турган. Өөреникчилерниң «кадыг», «чымчак башкы» деп сөстери бар. Чүгге кадыг эвес, а «тергин кадыг башкы» деп Николай Лудужаповичини аравыста чугаалажыр турган бис. Ынчангаш башкывыстың ачызында тыва дыл кичээлдеринге шыырак билигиг турган бис.

Амыдыралга кандыг оруктар кижилерни ужураштырбас дээр боор. Журналист мергежилди чедип алгаш, «Шын» солунга ажылдап олурумда, «сайыт келди»—деп, чугаа редакцияга тарай берген. Хүрөңимээр өңнүг папка туткан, аныяксымаар кестүр эрни ажылдакчылар сонургаан, чугаалашкан турлар. «Николай Лудужапович, бисте чаа ажылдакчы келген, боду Тес-Хем чурттуг кижиги» — деп, аажок чугаакчы Сергей Серенович сайыт биле мени таныштырды. Чугаалажып келиривиске—кудашкылар болган бис.

Николай Лудужапович масса-лыг информация чепсектериниң ажылдакчылары-биле сырый харылзаалыг ажылдап чораан: социал хандырылга-даа сайыдынга,

күрүне архивинге-даа ажылдап чорааш, хөй-хөй солун материалдарны парладып чораанын номчукчулар утпаан боор.

—Кайыын-даа келген хөй-хөй аалчыларны уткуп, хүлээп ап чордум ийин. А Алла Пугачева ышкаш берге чаңыг, белен эвес негелделерлиг кижиге бир дугаар таварыш-тым — деп, ынчаардагы ону үдеп чоруп турганнарның бирээзи—Николай Лудужапович Кунчун сайыт чугаалап олурганын редакцияга дыңнаан мен.

Эрткен чүс чылдың 60 чылдар үези чүве, ынчан СЭКП Тес-Хем райкомунун партийжи-организастыг ажылдар килдизинге (эргелекчи-Т.С.Сандан, инструкторлары Б.Т.Соян биле мен) ажылдап турувуста эргелекчиси чугаалады:

—Пропганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизинге чаа дарга келир дидир. Одан-оол Даир Коккунеевич дээр.

Шынап-ла, каш хонганда (бүгү таныштырылга эрткен соонда) чаа дарга ажылдап кирипкен. Столга олурупкан ажылдап орда көөргө, шынап-ла, улуг дарга чорааны илдең болду. Удаваанда-ла, дарганың аалы көжүп келген: мээң бажыңым-биле кожа, эжиктеривис шуут кожа чыгыы. Өөнүң ээзи—Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Дарья Намзыраевна.

Ынчал, 1948 чылдың февраль 23-те ВЛКСМ Тыва обкомунун пропаганда болгаш агитация талазы-биле секретарына болгаш бюро кезигүүнүгө бадыйткаш ажылдап чораан Даир Коккунеевич Одан-оол-биле чаңгыс черге ажылдап, кожа-хелбээ чурттап чораан болгай мен.

ВЛКСМ Тыва обкомунун, оон соонда СЭКП Тыва обкомунун бирги секретарына хөй чылдарда ажылдаан, комсомолдун болгаш партияның хөй-хөй съездилериниң киржикчизи, ам—комсомол болгаш партия ажылының хоочуну, күрүне болгаш хөй-ниити ажылдакчызы чораан Григорий Чоодуевич Ширшин аныяк салгалды кижизидеринге бодунун төлөптиг үлүүн, чагыг-сүмезин берип чоруурунга өөрүп четтиргенин аныяк салгал илередип чоруур.

Эрткен үеисти утпайн, хоочун салгалдың кижилерин үнелеп, хүндүлөп чоруулунар.

Маадыр-оол КАЛЧАН, журналист, Тыва Республика-ның алдарлыг ажылдакчызы.

Тоолчунун 100 харлаанынга

МӨҢГҮН-ТАЙГАНЫҢ ЫРААЖЫЗЫ

ТАР-ның нам кезигүүнү. Аныяктар ортузунга суртаал ажылынга идеп-кейлиг кижип келген. 1932 чылдан 1935 чылга чедир Барыын-Хемчик кожунунун Аревэ кожкомунун пионер килдизиниң эргелекчизинге ажылдаан. Оон келгеш, 1936-1942 чылга чедир Каргы сумузунун нам үүрүнүн даргазынга ажылдаан. Оон соонда чылдарда Мөген-Бүрен сумузунун нам үүрүнүн даргазынга, Мөңгүн-Тайга партия райкомунун секретарының дузалакчызынга ажылдаан. 1954 чылдан 1968 чылга чедир кожунунун төп библиотеказының эргелекчизинге ажылдааш, хүндүлүг дыштанылга-же үнген.

С.Ч.Самбуунун төрүмелинден бир онзагай чүүлү — тоолчу, төөгүчү, тыва аас чогаалының мастери. Ол бичизинден-не дүрген чугаалар, үлегер домактар, йөрээлдер, кожомыктар, тоолдарны дыңнап, шээжилеп, чогаадып өскөн.

Эрткен вектин 80 чылдарының ортан үезинде мен Новосибирск хоорайга өөренип тургаш, дыштанып чедип кээримге, Тываның Улустун чогаалчызы, төөгү эртем-

нериниң доктору М.Б.Кенин-Лопсан бистиң бажыңывыста С.Ч.Самбуу-биле беседалашкан олур. Саая Чүвүрекович ынчан аарааш чыдыпкан үези турган. Чыдып алгаш, хамнарның алгыштарын чугаалап бээр, Монгуш Бораховичиниң чүгге бижик кагар машинказы шаккылаар. Чогаалчының «Тыва хамнарның алгыштары» деп ному үнүп кээрге, дыка-ла өөрөөн бис. Ол номда алгыштарның хөй кезии С.Ч.Самбууну. М.Б.Кенин-Лопсан башкыга ол дээш мөгейип чоруур бис, ону үндүрбээн болза, ол аас чогаалын кым-даа билбес турар ийик.

С.Ч.Самбуу аңаарынга кончуг ынак чораан. Оон демдегелелинде мындыг ырызы бар:

Ак-ла Адыр сыннарынга
Аңнап өскөн ашак боор мен.
Адыр-Хая баарынга
Удуп өскөн бодум боор он.
Саая Чүвүрекович биле Девер
Лама-Хөөевна он ажы-төлдүг. Улуг
оглу Сентябрь үр үеде Мөңгүн-
Тайга кожунга аэропорт начальни-
ги, харылзаачы бооп ажылдап
чораан. Каң-оол, Демир-оол алыш-

кылар Чадаананың хөмүр-даш уургайынга бүгү назынында ажылдаан, орден-хавыялыг ажылчылар. Ортун оглу Александр Новосибирскиниң электри-харылзаа техникумун дооскаш, харылзаа белдириниң начальнигинге чедир ажылдаан. Анатолий кожунунун спорт комитединге хөй чылдарда ажылдаан. Чаңгыс уруу Зинаида Самбууевна кожунунун саң-хөө ажылының хоочуну. Хеймер оглу Андрей уран чүүл школазында ажылдап турар.

С.Ч.Самбуу «Күш-ажылчы шылгалал дээш», Ленинчи юбилей медалы, «Ада-чурттуң Улуг дайынынга шылгалал», Тиелелгениң 40 чылы медальдарының болгаш хөй хүндүлүг бижиктериниң эдилекчизи. Тыва культурага кириген улуг үлүгү дээш кожунунун төп библиотеказынга С.Ч.Самбуунун адын тыыскаш.

Буянын өгбевиске тураскааткан хөй солун хемчеглер кожуну-вуста эртип турар.

Оюн-оол АМЫРТАК, Каргы сумузунун Төлээлекчилер хуралының даргазы.

Тыва АССР-ниң культу-разының алдарлыг ажылдакчызы, ССРЭ-ниң культу-ра ажылының тергини, хөй-ниити ажылының хоочуну, тоолчу Саая Чүвүрекович Самбуунун төрүт-түнгенинден бээр 100 чыл болган.

Ол Мөңгүн-Тайганың Хүрөң-Тайга сумузунга яды араттын өг-бүлезинге төрүттүнген. Оон алыс угу Сарыг-Донгактар. Самбуунун ада-иези амыдырал байдалының аайы-биле барык шупту ажы-төлүн азырандыга берипкен турган. Ынчангаш ол Саая Чүвүрекович оглу бооп өскөн. Миннип кээрге-ле, ада-иезинге дузалажып, оларның каш малын ажаажып, малдажып чораан. Самбуу он хар ажып чорааш-ла, моол дылды өөренип алган. Моол биле Мөңгүн-Тайга кызы-гаарлажып чыдар болгаш ол үеде харылзаа кончуг сырый турган. Самбуу аныяк-өскенни моол дылга өөредир ажылга идепкейлиг киришкен. Тыва бижик тургустунган соонда, ону база дыка дүрген өөренип алгаш, бижик билбес чорукту узуткаар талазы-биле ажылга кижип, бөлгүмнерге башкылап турган.

С.Ч.Самбуу 1930 чылдан эгелеп,

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ АЛДЫН МЕДАЛЬДАР АРБЫН БОЛГАН

Орел хоорайга чоокта чаа Россияның бирги чери дээш кик-боксингге Россияның кубогу дээш маргылдаа болган. Аңаа Тыва Республиканың чыынды командазы киришкеш, дараа-зында түңнелдерлиг болган.

Тыва спортчуларның курлавы-рынга алдын медальдар арбын немешкен, ол Артыш Соян (42 кг), Орлан Сымаан-оол (45 кг), Вячеслав Хуурак (54 кг), Сергек Ооржак (60 кг), Родион Хертек (71 кг) оларга хамааржыр. Ийги черни алгаш, мөңгүн медальга төлөптиг болганнар: Эртине Монгуш (48 кг), Буян Дапыян (57 кг), Александр Сат (60 кг), Саая Кертик-оол (63,5 кг), Денис Коржавин (71 кг), үш дугаар черлерде — Сергей Оюн (63,5 кг), Ират Закиров (64 кг).

Тыва Республиканың Кик-боксинг федерациязынга (В.М. Бартына-Сады) спортчуларның ырак орук чорааш келиринге болгаш чедишкенин киришкеннге акша-төгери-биле деткичилээни дээш өөрүп четтиргенин спортчулар илередип турлар.

Дарый АБЫДА.

СООК-ИРЕЙ ААЛДАП КЕЛДИ, СОЛУН БЕЛЭЭН...

Эң-не каас-чараш, чайынналчак байырлал—Чаа чыл. Ону кым-даа белек-селек чок уткувас. Чаа чылды канчаар уткуур болдур сен, бүдүн чыл ындыг болур деп чугааны кижилеринге бир-ле белекчигешти тутсур, эки чүүлү күзээр.

Бо кайгамчык байырлалга уткуштур «Россияның почтазы» федералдыг эргелел ноябрь 5-тен эгелеп «Соок-Ирейниң байыр чедиришкени» деп акцияны чорудуп эгелээ. Федералдыг почта харылзааларының Тыва Республикада салбыры бо акцияга база киржип, республиканың чурттакчы чонунга таарымчалыг байдалды тургузуп, кожууннарның почта салбырларына чон баргаш, тускай бланкыларны долдургаш,

улуг-даа, бичии-даа чоок кижилеринге белекти чагыдып алырын организастан. Кандыг белектер барыл? Бир дугаарында, хуулгазын Соок-Ирейниң байыр чедирген чагаазы, ону хар-назы аайы-биле бижип каан. Оон аңгыда, эң бичии чаштарга өң-баазын номнар, чымчак ойнаарактар, а оон улугларга — тускай классиктиг чымчак ойнаарактар, чурук чуруур краскарлар, чаңчыл езугаар—«Соок-Ирейден тоолчургу белек», ол белекти алган

кижи чүгле ажыдыпкаш, чүү барын сонуургаар. Ындыг тывызыксыг белекти Чаа чыл бүдүүзүндө кым алыксавазыл? Ынчангаш Чаа чыл бүдүүзүндө чоок кижилеринге кайгамчык чараш белектерден почта салбырларына барып чагыдып алырын утпаңар. «Соок-Ирейден байыр чедиришкени» декабрь 20-ге чедир уламчылаар.

Эрткен 2007 чылда бистин республиканың чурттакчы чону «Соок-Ирейден байыр чедиришкени» 519 чагыдып алган болза, сонуургаан белектерни 722 кижилеринге кайгамчык чараш хуулгазын белектерни Чаа чыл бүдүүзүндө берген. Наталья ТОРБОСТАЕВА.

“ЭКЕР ЭРНИ АЛГАП ЫРЛААЛ!”

Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы база ТР-ниң Композиторларының чогадыкчы эвилели С.Пюрбю аттыг Улусчу чогадылга бажыңыга декабрь 4-те республиканың композиторларының «Экер эрни алгап ырлаал!» деп конкурсуңуң гала-концертинче республиканың чурттакчыларын болгаш Кызыл хоорайның аалчыларын чалап тур.

Конкурсуң эгелээри — 17.00 шакта, билеттин өртээ — 150 рубль.

Бистен садып алыңар

Минусинскиниң дээди сорттун далганы — шоодайда 600, Минусинскиниң бирги сорттун далганы — шоодайда 530, Минусинскиниң бирги сорттун далганы ТУ — 510 рубль, дээди сорттун далганы «Алейка» — 670 рубль, бирги сорттун далганы «Алейка» — 640 рубль, дээди сорттун далганы «Алейка» — 360 рубль/25 кг, Алтайның дээди сорттун далганы — шоодайда 670 рубль, бирги сорттун — 610 рубль, Краснодарның чигири — шоодайда 940 рубль, хендир үзү 1 литрде — 51 рубль, 5 литрде — 305 рубль, Алтайның дээди сорттун макароннары — 17,50 рубль/кг, дузаттынарда ажыглаар дус — 134 рубль (20 кг), йодтуг дус — 140 рубль (20 кг), дагаа чалгыннары — 111 рубль/1 кг., бройлер дагаа оолдары — 88 рубль/кг, дагаа буттары — 113 рубль/1 кг., ак саржаг — 72 рубль/кг, үүрмектээн горох — 14,20 рубль/кг, чинге-тараа — 19 рубль/кг, рис крупа — 790 рубль/25 кг, «Роллтон» лапша — 4,40 рубль/1 шт., лапша бизнес-ланч — 5,50 рубль/1 шт., лапша биг-бон — 7,70 рубль/1 шт., 3 литр соктуң — 58 рубль, чарба — 90 рубль/25 кг, янзы-бүрү сүт аймаа — 31,10 рубль, янзы-бүрү сыр аймаа — 145 рубль, оожум океаның сельди — 270 рубль/5 кг.

Бистинг адрезис: Кызыл хоорай, Загородный доора кудумчу, 19а, «Эхнатон» баазасы 3-кү склад; Каменистая, 15; мөөңнөп болгаш үүрмектеп садар бааза, Калинин, 25, склад №3. Мөөңү-биле садып алыр улустарга өртөктер дугуржулга езугаар.

Харылзажыр телефону: 5-38-40.

ТАЙЫЛБЫР

Тыва Республиканың Чазаның бо чылдың ноябрь 11-де болуп эрткен калбак хуралыңа 2008 чылдың тос айларында республиканың социал экономиказының хөгжүлдениң түннелдерин дугайында айтырыгны чугаалашкан. Аңаа ТР-ниң Чазаның Даргазының бирги оралакчызы — экономика сайыды Сергей Тен болгаш кожуун чагыргаларының санал берген даргалары республиканың федералдыг статистика болгаш бүртүкел албаннарының ажылдакчыларының четпес ажылын шүгүмчүлээ. Оон чылдагааны-биле чамдык кожууннарның ажыл-ишчилеринин кылган ажылдарының сан-чурагайлары статистика отчеттарында кирбейн барганындан, ол кожууннарның эрткен тос айларда көргүзүлгери куду болганын айткан.

Чазак хуралының эрткен дугайында солуннуң корреспондентинин бижээни «Түннелдер үнген, чүнү кылырын тодараткан» деп эгелиг материалы №131 солуннуң ийиги арнынга үнген. Ук материалдың үшкү колонкасында Сергей Тенниң чугаазында «Статистика органының ажылдакчыларының ийи-үш айда ажылдаваанындан, оларның буруузу-биле кожуун хожудаңгайларның аразында кирген» деп домак корреспондентинин кичээңгей чок болганы-биле шын эвес бижиттине берген. Ону «Бүртүкел органының ажылдакчыларының ийи-үш айда ажылдаваанындан, оларның буруузу-биле кожуун хожудаңгайларның аразында кирген» деп эде номчуур.

Чаа адреске ажылдаар

ТР-ниң Эптештирилге судьяларының болгаш күрүнениң нотариалдыг контораларының ажыл-чорудулгазын хандыраар талазы-биле агентилелиниң дыңнадыры болза, Кызыл хоорайның эптештирилге судьяларының суд участоттары база Кызыл хоорайның күрүнениң нотариалдыг конторазы 2008 чылдың декабрь 1-ден дараазында чаа адреске ажылдаар: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1Б (Машзаводтун мурнундагы оран-бажыңы, 1 кат, солагай талазында).

Оон аңгыда бо-ла айыт-тыңган адреске түр үеде Кызыл кожуунуң эптештирилге судьязының суд участоту чонну хүлээп ап ажылдаар.

АМЫРАКТЫҢ боодал чечээ

Ноябрь 20-де Ленин кудумчузуңуң 62 дугаар бажыңында «Өг-бүлө» деп эртем фондузуңуң (удуртукчузу Н.О.Товуу) улуг залыңа Кызыл хоорайның хоочуннарыңа тураскааткан «Күскү дүш» деп хөгжүмнүг кежээни Е.М.Намчыл удуртуп эрттирген.

Кежээге «Амырактың чечээ» ансамбль «Күскү дүш» деп чаа ыры-вальсты дыштанып келгенерге таныштырган. Күс дугайында ырылар мөөрейи, лотерея, аш-чем мөөрейи, янзы-бүрү оюн-тоглаалар чыылганнарны хөглеткен. Хоочуннарның күскү балыңа «Энелер», «Амырактың чечээ» ансамбльдер репертуарында бар ырыларны күүсеткеннер. Е.М.Намчылдың «Хоочуннарга вальс» деп ырызын автор боду күүсеткени кежээни улам каастаан: Чуртталгавыс эң-не

цнелиг цези-дир,
Шудургу-даа, цлегерлиг
апардывыс.
Чурттап эрткен
дуржулгавыс салгалдарга
Чугаа-соотка сеткил-хоонун
ажыткай бис.
Аваларга, энелерге
сеткил сөңц —
Амырактың боодал чечээ.
Екатерина НАМЧЫЛ.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ ФОТОТОДУ.

Харлыг терек будуунда
Хайгыылчы куш олур.
Кайызы-дыр, танып көрөм?

Белеткел курстары ажылдаар

Тыва КУ-нуң баазазыңа 2008 чылдың декабрь 1-ден 2009 чылдың апрель 30-ге чедир «ТЫВА ДЫЛ, ЧОГААЛ БОЛГАШ АНГЛИ, НЕМЕЦ ДЫЛДАР» деп мергежилдин төлевир чок олуттарыңа кирер күзелдиг абитуриентилерге белеткел курстары ажылдап эгелээр.

Курстарның төлевири — 18000 рубль.

Харылзажыр телефоннары:

5-41-66 (тыва дыл кафедрасы);

2-43-11 (хүлээп алыр комиссия).

Эде бүртүкедиң алырын дыңнадып тур

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы автомашина алырынга социал камгаладылга органның учедунга 2005 чылдың январь 1-ге чедир туруп алган база тускай автотранспорт хандырылганың талазы-биле медицина-социал эксперт комиссиязының доктааткан медицинаның көргүзүлгери бар хамаатыларга дараазында адреске кээп эде бүртүкедиң алырын дыңнадып тур: Кызыл хоорай, Московская кудумчузу, каб. №102, 103, хүнүнүң-не 8.00 шактан 17.00 шакка чедир хүлээп турар.

Эрзин кожуунуң Сарыг-Булуң суму чагыргазы, Төлээлекчилер хуралы, сумунуң бүгү чону күш-ажылдың хоочуну, сумунуң, кожуунуң, республиканың социал-экономика хөгжүлдесинге улуг үлүг-хуузуң кириштирген, херээженнер шимчээшкениниң идепкейлиг киржикчизи, Чазактың, кожуунуң хөй-хөй шаңналдарының эдилекчизи

Маадыр Төмүровна
КЫНЫРААНЫҢ

ноябрь 25-те мөчээни-биле холбаштыр оон чоок кижилеринге ханы кажыдылын илередип тур.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредитге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tyva.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7950. Чагыт 136. Номери парлагаже дужааганы:

график езугаар — 22.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б.ОАО Банк «ТываКредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүкээ.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дуушпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.